

régi életszínvonalára emelni, s a tisztviselő túlermelést e rétegnek a rendszertől való elfordulása nélkül levezetni.

Hogy az 1919 után jelentkező tisztviselőproblémát megérthessük, a következő fejezetekben igyekszünk részletesen bemutatni a köztisztviselők jövedelmének, életszínvonalának alakulását az ellenforradalmi rendszer első fél évtizedében, az infláció és a szanálási válság éveiben.

A JÖVEDELMEK KÉRDÉSE

A köztisztviselők fizetése 1920-ig

Az első világháború előtt a köztisztviselőket viszonylag magas jövedelmük a bérből élő rétegek között anyagilag is kiváltságos helyzetben tartotta. Az I. világháború előtt a magyarországi tisztviselők jövedelme – a réteg egészét tekintve – a bérből, illetve fizetésből élők közül a legnagyobb volt, s élvezőinek polgári jómódot biztosított.

A kinevezett és véglegesített állami tisztviselők tizenegy fizetési osztályba voltak osztva, minden kategórián belül 3, illetve az I., II. és III. fizetési osztályon belül egy, a IV., V. fizetési osztályon belül két fizetési fokozat volt rendszeresítve. A fizetések és a minden tisztviselőt – a fizetés pótlékaként – megillető lakáspénz nagysága fizetési osztályonként és csoportonként volt megállapítva, az I. fizetési osztály havi 4253 korona 32 fillérjéért a XI. fizetési osztály harmadik fokozata 212 korona 66 fillérjéig. Már ebből is kitűnik, hogy az egyes főcsoportokba tartozó, állami tisztviselők fizetése között is milyen nagy volt az eltérés, az I. fizetési osztályban levő tisztviselő mintegy hússzorosát kapta a XI. fizetési osztályba tartozónak.

A valóságban azonban még ennél is nagyobb különbségek voltak, egyrészt, mert az állam jelentős számú ki nem nevezett tisztviselőt foglalkoztatott, s ezek fizetése mélyen alatta maradt a kinevezett s véglegesített tisztviselőkénak, másrészt, mert a magasabb beosztású tisztviselők rendszerint tetemes összegeket kitevő mellékjövedelmeket is húztak, az alacsony beosztású tisztviselők pedig nagyobb mellékjövedelmekre alig tehettek szert.⁵⁹

A tisztviselők legjobban fizetett csoportját a fővárosi hivatalnokok képezték. Igaz, hogy a legmagasabb beosztásokban az állami fizetési osztályokban nagyobb a fizetés, de a tisztviselők zömét kitevő VI–XI. fizetési osztályokban a fővárosi tisztviselők élveztek magasabb jövedelmet. A fővárosi fizetési rendszer I. fokozata 3100,77 pengőre átszámított fizetésével szemben a VI. fizetési osztály 852 pengő 71 fillérje áll, amíg ugyanebben a fizetési osztályban dolgozó állami társaik „csupán” 811 pengő 99 fillért kaptak. Ez a különbség a ranglétrán lefelé haladva csak növekedett a X. fizetési osztály I. fokozatában már 319 pengővel szemben 387 pengő 59 fillért találunk. A végleges tisztviselők legalsó kategóriájában az állami tisztviselők 212 pengő 66 fillér fizetésével szemben a fővárosiaknál 261 pengő 63 fillért kaptak.⁶⁰ Mintha a főváros tisztviselői a nagyobb fizetésekkel kár-

pótolták volna magukat azért a hátrányért, amit az állami hivatal „előkelőnek” számító társadalmi rangja jelentett számukra.

A magántisztviselők között az „arisztokráciát” a nagybankok tisztviselői képezték. Hogy miért nevezzük e réteg arisztokráciájának a banktisztviselőket, arról meggyőző indokot nyújt, ha összehasonlítjuk a banktisztviselők és a kereskedelmi és ipari vállalatok tisztviselőinek 1914. évi fizetését. (Táblázat a túloldalon.)⁶¹

A táblázatok összehasonlításából kitűnik, hogy a banktisztviselők fizetése általában lépést tudott tartani a köztisztviselői fizetésekkel, a kereskedelmi és ipari vállalatok tisztviselői viszont, bár hasonló, sőt egyes esetekben magasabb fizetéssel kezdték pályájukat, mint a bank- és köztisztviselők, az évek folyamán lényegesen lemaradtak a fizetésben. Legelőnyösebb helyzetben a fővárosi és állami tisztviselők voltak, mert azon túl, hogy fizetésük a legjobban fizetett banktisztviselőkéhez hasonló volt, még lényeges kedvezményeket is élveztek, és — ami ennél többet jelentett — a köztisztviselői kinevezés biztos nyugdíjjal járt, míg a magántisztviselők nyugdíja a tőkések kényétől-kedvétől függött.

Ha a többi bérből élő réteg 1914. évi jövedelmét vizsgáljuk, nyilvánvaló lesz a tisztviselők kiváltságos helyzete. A munkások között a legmagasabb fizetést az autószerelő, gépmunkás és vasöntő szakmunkások kapták, heti 53,63, 53,69, illetve 54,13 pengőt. Ezzel szemben a munkásosztály alsóbb rétegei alig kerestek néhány pengőt hetente, pl.: téglagyártó munkásnő 8,37, férfi segédmunkás 17,44, női segédmunkás a textilgyárban 8,14, mintakészítő alsó kategóriája 11,40, kézi-szabó munkásnő a felszabadulása után 11,63 pengőt stb. Kiváltságos fizetést élveztek a női konfekció gépészei és vasalói 65,12, a hentesiparban a virslisek keverői és füstölőmunkásai 60,47 és a nyomdai mintakészítő munkások egy vékony rétege, legmagasabb keresetük idején heti 66,10 pengővel. Tehát a munkások egy igen kis, legjobban fizetett rétegének a fizetése elérhette a havi 300 pengőt, ezzel szemben legalsó és legnagyobb rétege csupán havi 35–40 pengőt keresett.⁶²

A vidék munkások egyes kategóriáinak a fizetése még alacsonyabb volt. A munkások fizetésének igen sokféle csoportjából nehéz az átlagbért kiszámítani, és aligha tévedünk, ha azt kb. heti 20–30 pengőre becsüljük. Ha ezt az átlagos munkakeresetet, tehát kb. havi 100–150 pengőt összehasonlítjuk egy kb. átlagnak vehető IX. fizetési osztály 2. fokozatában levő állami tisztviselő 376,99 pengős, vagy ugyanebben a fokozatban levő fővárosi 445,73 pengős fizetésével, vagy a kb. a banktisztviselők átlagának megfelelő 10 évi szolgálattal rendelkező közép-bank-tisztviselő havi 358,52 pengő jövedelmével, azt látjuk, hogy az állami, fővárosi és banktisztviselők havi fizetése a legdurvább számítással is kb. háromszorosa volt a munkásfizetéseknek. Az iparban dolgozó tisztviselő fizetése és a munkás fizetése között a szakadék már kisebb, hozzávetőlegesen mintegy kétszerese a tisztviselő fizetése a munkásénak.

Más alkalmazotti kategóriák fizetését vizsgálva azt tapasztaljuk, hogy azok inkább a munkásfizetéseket közelítették meg. Pl. az igen jól fizetett elsőrangú fogtechnikussegéd heti keresete 63,95, a manikűröse 13,95, a kórházi ápolónőé 11,63 pengő. Mindez a tisztviselőrétegnek a bérből élők közötti kiváltságos helyzetét bizonyítja.

A banktisztviselők fizetése 1914-ben pengőre átszámítva

Nagybankok			Középbankok			Kisbankok		
beosztás	szolg. év	fizetés	beosztás	szolg. év	fizetés	beosztás	szolg. év	fizetés
Kezdő tisztviselő		182,17	Kezdő tisztviselő		69,77	Kezdő tisztviselő		69,77
Tisztviselő	5	276,16	Tisztviselő	4	213,17	Tisztviselő	5	290,70
Számfejtő		478,69	Tisztviselő	10	358,52	Tisztviselő	10	406,98
Oszt. vez. v. fiókfőnök		581,40	Tisztviselő	15	455,43	Tisztviselő	20	627,90
Cégvezető		910,47	Tisztviselő	22	600,78	Cégvezető		697,87
Gép-gyorsíró, kezdő		69,77	Cégvezető		804,27	Igazgató		930,23
Gép-gyorsíró	5	256,78	Helyettes igazgató		1027,13	Ügyvezető igazgató		1162,79
Gép-gyorsíró	10	307,17	„ „		1298,45			
			Igazgató		1453,49			
			„		1937,99			

A kereskedelmi és iparvállalatok tisztviselőinek fizetése 1914-ben, pengőre átszámítva

Szolgálati idő	Fizetés	
	férfi tisztv.	nőtisztv.
1 év	155,03	116,28
2 „	184,10	131,78
3 „	213,17	133,72
5 „	281,—	139,53
8 „	290,70	160,85
10 „	319,77	193,79

Ezek a fizetések szabták meg az egyes társadalmi rétegek életszínvonalát. Illyefalvi szerint 1914 júliusában egy 5 tagú munkáscsalád egy heti szükségletei a következők voltak:⁶³

Élelmiszer	19,36
Tűzelés és világítás	3,19
Háztartási cikkek	2,02
Ruházkodás	8,12
Lakás	12,06
Egyéb	4,60
Összesen:	49,35

Egy 5 tagú munkáscsalád havi szükségletének kielégítésére tehát kb. 220–230 koronára volt szükség 1914-ben. Ezek szerint egy átlagfizetésű munkáscsaládban legalább két személynek dolgoznia kellett ahhoz, hogy a minimális életszükségleteket kielégíthessék, hogy pusztán létüket fenntarthassák, hisz Illyefalvi számításában sem nagyobb háztartási kellékek pótlása, sem kulturálódás stb. nem szerepel. Ezzel szemben a tisztviselőcsaládokban ha egy családtag dolgozott, akkor is a munkáscsalád életszínvonalánál magasabb nívót voltak képesek elérni. A tisztviselők legalsó kategóriáját az alig néhány szolgálati évvel rendelkező fiatalok képezték, kik mire eljutottak a családalapításhoz, rendszerint eljutottak a X., IX. vagy esetleg a VIII. fizetési osztályba. (Természetesen a családalapítás is előfeltételezte, hogy elérjék ezt a fizetést.) Itt pedig, ha a családfőn kívül más nem is dolgozott – 5 tagú családdal számolva – akkor is kétszer magasabb életszínvonalon élhettek, mint a hasonló létszámú munkáscsalád, ahol 2 személy dolgozott. Ez a mechanikus összehasonlítás természetesen nem veheti figyelembe a munkás és a tisztviselőcsaládok társadalmilag megkövetelt életformája közötti különbséget. A tisztviselőcsaládok életformájára rányomta a bélyegét a köztisztviselő réteg bölcsője; a magyar úri társadalom. A birtokos osztályból származó tisztviselőcsaládok, ha a régi életmódot és életszínvonalat nem is tudták tartani, de legalább a látszatot igyekeztek megőrizni. Amint már láttuk, a nem birtokos osztályból kikerülő köztisztviselők meglepően gyors asszimilációval igyekeztek utánozni a „köztisztviselő” életmódot és életformát. A köztisztviselők legalsó rétegét képező kistisztviselők és a magántisztviselő réteg életformája pedig a „köztisztviselői életforma” és a kispolgári életforma szimbiózisa. Így a „jobb” köztisztviselő családoknál elengedhetetlen volt a legalább 3–4 szobás lakás, a háztartási alkalmazott, az úri szórakozások és vendéglátások, öltözködési és viselkedési normák külsősége. Mindez pedig igen sok pénzt emésztett fel s – mivel a köztisztviselő családok nagy részében csak a családfő dolgozott – a viszonylag magas jövedelem ellenére is egyik hónapról a másikra éltek, tartalékok gyűjtésére nem volt módjuk, sőt sokan eladósodtak. Mindenesetre az I. világháború előtti fizetés még elég volt – ha beosztással is – a „köztisztviselő” életforma fenntartására, a polgári jómódra. Ezt bizonyítja a FANSz egykori kimutatása.⁶⁴

Az összeállítás szerint egy négytagú tisztviselőcsaládnak havi 301,72 pengőre volt szüksége ahhoz, hogy egy háztartási alkalmazottal, háromszobás lakásban,

Budapesten, közepes „polgári jómódban” éljen. Vidéken lényegesen kevesebbre volt szükség hasonló színvonalú megélhetésre, a lakberek lényegesen alacsonyab-
 bak voltak — különben is sok vidéki tisztviselő lakott saját házában, a pestiek
 közül lényegesen kevesebb — végül pedig a háztartási alkalmazottak bére vidéken
 alacsonyabb volt, mint a fővárosban. Ha a fővárosi tisztviselőkre vonatkozó
 táblázatot vesszük alapul, akkor azt látjuk, hogy 1913-ban egy tisztviselőnek
 kb. 5–10 évi szolgálat kellett ahhoz, hogy négytagú családját a megkívánt szín-
 vonalon fenntarthassa. Lényeges az eltérés e tekintetben is az állami, fővárosi,
 bank-, és magántisztviselők között. Míg az állami tisztviselőnek a X. fizetési osz-
 tály 1–2. fokozatába, a fővárosi tisztviselőnek a XI. fizetési osztály 1. fokozatába
 kellett eljutnia, mire kétgyermekes családját eltarthatta, addig a banktisztviselők
 7–8 évi, az iparban dolgozó tisztviselő pedig 8–10 évi szolgálat után tehetette.
 Ez az oka annak, hogy a tisztviselők ritkán nősülnek korán, rendszerint csak a
 30. életévük körül. Az összeállítás viszont azt is megmutatja, hogy a tisztviselők
 egy nem is kis része családjá fenntartásán kívül képes volt fizetéséből nagyobb
 vásárlásokat eszközölni, családi házra, külföldi utazásokra, szebb bútorokra
 stb. gyűjteni.⁶⁵ A FANSz 1921-ben összeállításokat készített a fővárosi tisztvise-
 lőknek 1913-as és 1921-es megélhetési költségeiről. Az összeállítás szerint egy
 tanácsjegyző évi 5200 koronás fizetéséből 1913-ban a következőképpen gazdál-
 kodhatott:⁶⁶

<i>Bevétel:</i> fizetés	évi 5200 K
<i>Kiadás:</i>	
<i>reggeli</i> (tejeskávé vajás zsemlével) (2 liter tej 50 f, 5 zsemle 16 f, kockacu- kor 15 f, 1/8 vaj kb. 20 f) összesen 1 korona	évi 365 K
<i>ebéd:</i> pl. 1 kg marhahús 1,40 K, zöldség 6 f, főzelék 30 f, 1/2 kg liszt 16 f, zsír vagy vaj 1/8 kg 20 f, túró, cukor, dió 20 f, összesen 2,50 K	évi 912 K
<i>vacsora:</i> ugyanennyi	évi 912 K
<i>fűtés:</i> (50 q fa, à 2 K, 25 q szén à 2,4 K)	évi 150 K
<i>ruházat:</i> egy-egy öltözet felnőtt à 100 K, gyermek à 50 K	évi 300 K
<i>cipők:</i> à 20 K	évi 100 K
<i>kalapok:</i> à 20 + 8 + 2 × 6 K	évi 40 K
só, paprika, egyéb fűszer	évi 100 K
szappan	évi 50 K
cseléd bére	évi 200 K
fehérenemű kopás	évi 100 K
egyéb apróság	évi 200 K
Egy 4 tagú család 1 évi szükséglete:	3429 K ⁶⁷

A FANSz összeállítása szerint tehát egy tanácsjegyzőnek amellet, hogy négy-
 tagú családját eltartja, marad évi 1771 koronája, tehát tetemes összeg teltett a
 tisztviselőcsalád szórakozási és kulturális igényeinek a kielégítésére. A FANSz
 számítása minden pontatlansága ellenére is némi képet ad egy fővárosi tisztviselő-
 család világháború előtti viszonylagos jómódjáról és kiváltságos helyzetéről.

1914 júniusában a zürichi tőzsdén 104,28 volt a magyar (akkor még osztrák – magyar) korona havi középárfolyama. Július 27. volt a hadüzenet napja, s augusztusban már csak 92-vel jegyezték. Ezzel kezdetét vette a korona romlása, értékének hanyatlása, melynek következtében a világháború végére eredeti értékének csupán kb. 1/3-ára esett. Az augusztus havi árfolyamot nézve 1914-ben 92,00, 1915-ben 80,37, 1916-ban 62,78, 1917-ben 41,68, 1918-ban 37,37, 1919-ben 8,24 a korona értéke a svájci frankhoz viszonyítva. Ha az élelmiszerek és egyéb közszükségleti cikkek árának alakulását vesszük, még siralmasabb képet kapunk.

A közszükségleti cikkek árának emelkedése már 1915-ben messze túlhaladta a korona romlásának mértékét. Míg a korona jegyzési értéke 1915-ben az 1914. évihez képest csupán kb. 14%-ot esett, addig a húsárak hozzávetőlegesen számítva több, mint kétszeresére, a zsír háromszorosára, a tojásé másfélszeresére emelkedett. A következő években pedig egyre nagyobb úr tátong a korona árfolyama s valóságos vásárlóértéke között.⁶⁸

Természetes, hogy ilyen körülmények között a bérből élő rétegek csak azon esetben tarthatták volna meg régi életszínvonalukat, ha a jövedelmük az árak növekedésével arányosan emelkedett volna. A köztisztviselői fizetések azonban az 1914–1918-as években alig változtak. Így a háború előtt viszonylagos polgári jómódban élő köztisztviselők a háború éveiben fokozatosan, de igen nagy ütemben elszegényedtek, jövedelmük a háború utolsó éveiben már minimális létszükségletük kielégítésére sem volt elegendő.

A világháború éve alatt a kormány, bár beszerzési előlegek, segélyek stb. formájában számos alkalommal siet a köztisztviselők segítségére, de ezzel csupán pillanatnyi kérdéseket old meg és nem tudja megakadályozni a köztisztviselők életszínvonalának nagymértékű esését.⁶⁹ Majd csak a Tanácsköztársaság hoz bátor és generális megoldást, melynek teljes végrehajtására azonban a proletárdiktatúra vérbefojtása miatt már nem kerülhetett sor.

A proletárdiktatúra teljesen új fizetési rendszert vezetett be, hogy megszüntesse a tisztviselőnyomort, s a társadalmi egyenlőtlenségeket. Egycsapásra megoldotta azt a kérdést, amit a Monarchia 4 éven keresztül nem volt képes megoldani. Az új bérrendszerről szóló törvény kibocsátására 1919 júniusában került sor.⁷⁰

A generális fizetésrendezést a Forradalmi Kormányzótanács CXX. sz. rendelete mondotta ki. A rendelet értelmében minden közalkalmazott (állami, vármegyei, városi és községi) egyenlő munkabért kapott. Megszüntette a rendelet a köztisztviselők különböző csoportjainak a fizetése közötti szakadékot. A fizetések mértéke kizárólag a szakértelem és a szolgálatban eltöltött idő lett. Áttértek a munkásokéhoz hasonló heti fizetési rendszerre.

Az I. munkabérosztályba tartoztak a szakképzettséget nem igénylő állásban levő alkalmazottak. A II-ba a szakképzettséget igénylő állásban levők, a III-ba a szakképzettséget megkívánó önálló munkakört betöltők, valamint a segédmunkát ellátó nagyobb irodák vezetői, a IV-be a népbiztosságok osztályainak, valamint a kijelölt egyes hatóságoknak, hivataloknak és intézményeknek a vezetői,

valamint nagyobb szakképzettséget igénylő munkálatokkal megbízott munkások. Az V-be tartoztak a népbiztosságok csoportjainak és főosztályoknak, valamint a kijelölt nagyobb hatóságoknak, hivataloknak, intézményeknek a felelős vezetői, továbbá a különleges magasabb rendű szaktudást igénylő feladatokkal vagy fontosabb szervezési munkálattal az érdekelt népbiztosságok által megbízott munkások. A rendelet hatálybalépésével az összes mellékjárandóság, pótlék, segély megszűnt.⁷¹

A tisztviselők fizetése a Forradalmi Kormányzótanács CXX. sz. rendelete szerint

A 17. év betöltéséig 150 K, a 17. év betöltése után	I.	II.	III.	IV.	V.
	munkabérosztály				
Az 1— 2. szolg. évben	170	220	270	—	—
A 3— 5. „ „	230	270	320	—	—
A 6—10. „ „	270	320	380	430	520
A 11—15. „ „	300	370	450	520	600
A 16. „ „ évtől kezdve . .	320	400	500	600	650

A rendelet, ha nem is adta vissza a háború alatt rosszabb anyagi viszonyok közé került tisztviselőknek kiváltságos jövedelmüket, a megélhetéshez szükséges fizetést biztosította. Egyúttal megszüntette az egyes tisztviselők fizetése közötti hatalmas különbségeket, a legmagasabb fizetés még négyszeresét sem érte el a legalacsonyabbnak (— a régi több, mint hússzorosa volt). Kiküszöbölte a protekciót és a véletlenszerűséget, mércének egyedül a szaktudást és az eltöltött szolgálati időt állította, megszüntette a köztisztviselőknek a társadalom egyéb rétegeihez képest kiváltságos helyzetét, a tisztviselők fizetését a szakmunkásokéhoz hasonló színvonalra emelte, nem a tisztviselők életszínvonalának leszállítása, hanem a munkások életszínvonalának felemelése révén.

A Forradalmi Kormányzótanács LXXXIII. sz. rendelete értelmében az üzemek, gyárak, közlekedési és egyéb vállalatok alkalmazottai a következő munkabéreket kapták:

	I.	II.	III.
	munkabérosztály korona hetenként		
18 éven alul	180	200	
3— 4 évi szolgálat	200	250	
5— 8 „ „	250	300	
9—12 „ „	300	400	450
13—15 „ „	325	450	500
16—20 „ „	350	500	600
20 éven felüli szolg.	400	550	650

A rendelet eltörli a munkások és tisztviselők közötti fizetési különbséget, amint az indokolásban leszögezi: „A Forradalmi Kormányzótanács mindenkit, aki munkája után él, munkásnak tekint és eltörli azt a megkülönböztetést, amely korábban tisztviselők és más alkalmazottak között fennállott. Megszűnik tehát a különbség a tisztviselők és munkások bérei között is úgy, hogy csupán a szak-képzettség kisebb vagy nagyobb foka, továbbá a vezetésre való alkalmasság lehet-nek azok a tényezők, amelyek a munkabér nagyságát befolyásolják. Ezenfelül még csupán a munkában eltöltött évek száma vehető tekintetbe.”⁷² A szakmunká-sok, állami tisztviselők és magántisztviselők bérének színvonalára emeli a Tanács-köztársaság a pedagógusok bérét is, a Forradalmi Kormányzótanács XCI. sz. rendelete értelmében a „tanítóalkalmazottakat a jobban díjazott szakmunkások bérében részesíti”⁷³, amint az alábbi táblázatból látható:

Szolgálati idő	Heti munkabér koronában
A szolg. első két évében	300
3— 5 évi szolgálat esetén	350
6— 7 „ „ „	400
8—10 „ „ „	430
11—13 „ „ „	460
14—16 „ „ „	490
17—20 „ „ „	520
20 évi szolg. időn felül	550

A Tanácsköztársaság e három bérszabályozó rendeletével a bérből élőket egyenlő megélhetési színvonalra helyezte, s ezzel lényegében megteremtette a munkások és köztisztviselők között a társadalmi korlátok lerombolásának leg-fontosabb feltételét. Megszüntette a köztisztviselők kiváltságos anyagi helyzetét biztosító, a munkások bérénél lényegesen magasabb fizetést, ugyanakkor a világ-háború alatt a pusztta megélhetéshez is kevés fizetésüket az ország nehéz gazdasági körülményei között is felemelte. Hatalmas jelentőségű lépése volt ez a proletár-diktatúrának, teljes jelentőségét csak akkor érthetjük meg, ha elgondoljuk, hogy egy gazdaságilag tönkrement, négy évi véres háború elvesztése után tartalékaiból kifogyott, idegen csapatok által támadott, területe jelentős részét elvesztett ország hatalmas gazdasági nehézségei között teremtett módot arra, hogy a bérből élő dolgozók életszínvonalát lényegesen megemelve elkezdje a társadalmi különbségek ilyen módon való felszámolását is. A Tanácsköztársaság bukása miatt ez a rendelet csak részlegesen valósult meg, nem volt idő teljes végrehajtására. A győztes ellenforradalom első tetteinek egyike pedig az volt, hogy a proletárdiktatúra sok nagyszerű vívmányával együtt az alkalmazottak bérrendezését is eltörölje.

A Peidl-kormány 6 napos tiszavirág uralma alatt 1919. augusztus 5-én tartott ülésén már elhatározta mindazoknak az intézkedéseknek az eltörlését, melyet a Tanácsköztársaság hozott a háború alatt nehéz helyzetben levő közszerződési alkalmazottak megsegítésére. Az augusztus hó 16-án tartott minisztertanács rendeletbe foglalta a közalkalmazottakat segítő rendelkezések eltörlését. Az 1919.

évi 3988. ME számú rendelet 1. §-a kimondja: „Mindazok a rendeletek, amelyek a tanácsköztársaság tartama alatt, vagyis az 1919. évi március hó 21-ike és 1919. évi augusztus hó 1-e közötti időben, a közszolgálati alkalmazottak (vagyis az összes állami, vármegyei, városi és községi alkalmazottak, továbbá az államvasúti, posta- és táviráda és postatakarékpénztári alkalmazottak, valamint az összes tanárok, tanítók és óvónők) illetményeivel kapcsolatban kiadottak, tekintet nélkül arra, hogy ezek a rendeletek a tanácsköztársaság hivatalos lapjában közzétételre vagy sem, 1919. évi július hó végével hatályon kívül helyezettnek.” Az 1. § eltörli a proletárdiktatúra rendelkezéseit, a második pedig megmondja, hogy mit ad helyette:

„Az 1919. évi augusztus hó 1-től kezdve átmenetileg, a köztisztviselők illetményei egységes elvek szerint újból rendeztetnek, az összes közszolgálati alkalmazottak részére ugyanolyan módon és – eltekintve a havi drágasági segélyre nézve a 3. §-ban említett kivételektől – ugyanolyan összegű (mennyiségű) illetményeket és mellékjárandóságokat kapnak, mint az illetők 1919. évi március hó 21-ike előtt tényleg kaptak.”⁷⁴

A Friedrich-kormány – ha nem is merte azt visszamenőleges hatállyal tenni – jelentékenyen leszállította a tisztviselők fizetését.⁷⁵ A sors iróniája, hogy a magyar köztisztviselői kar jutalma azért, mert segített Peidl és kormánya elkergetésében, a hatalomra tett Friedrich-kormány által végrehajtott fizetéscsökkentés volt. Annak a Friedrichnek a nevéhez fűződik ez az intézkedés, aki néhány év múlva a köztisztviselők fizetése felemeléséért folyó küzdelem egyik vezéralakjának tűntette fel magát.

A Peidl- és a Friedrich-kormány azzal, hogy a tisztviselők fizetését az 1919. márciusi összegre szállítja le, a magyar köztisztviselői kar anyagi romlását teljessé teszi.

Az ellenforradalmi rendszer első éveiben jellemző a köztisztviselők életszínvonalának hallatlan esése, ahogy maguk nevezték, „a tisztviselőnyomor”. Ezekben az években a korona hatalmas mértékű romlását, s az árak roppant ütemű emelkedését meg sem közelítette a bérek emelkedése.⁷⁶ Az ország lakosságára nehéz esztendőök szakadtak. Különösen sokat nélkülöztek a bérből élő rétegek, ezen belül is a nagyipari munkások és a fix fizetésű tisztviselők, akiknek a jövedelme egyre kevesebbet ért, nem tudta követni az árak emelkedését, s lassanként már a létminimumnak is csak tört részét képezte. Valamivel jobb helyzetben voltak a kisipari munkások, akik helyi munkabéremeléseket érthettek el, s mellékjövedelmekre is szert tehettek, valamint a magántisztviselők egyes kategóriái, akiknek fizetését nem szabályozta a szoros állami költségvetés és mezőgazdasági munkások, akik bérüknek jelentős részét természetben kapták. Közel sem sújtotta hasonló mértékben az infláció a kisiparosokat és kiskereskedőket, ezek egy része sikerrel tartott lépést a növekvő inflációval, sőt gyakran az árak emelkedését is ki tudta használni. Ennek ellenére az önálló kis egzisztenciák közül ezekben az években sokan mentek tönkre, s süllyedtek a proletariátus, agrárproletariátus soraiba, másoknak sikerült közülük az alacsonyabb tisztviselői posztokon elhelyezkedni.

A köztisztviselői fizetések hatalmas méretű leromlása mellett ez a réteg tovább is élvezett bizonyos előnyöket a többi bérből élő rétegek között. Az összes kiváltások közül az első világháborút követő években legtöbbet a bevezetett természetbeni ellátás rendszere jelentette.

A természetbeni ellátás rendszerének voltak némi előzményei. Egyes hivatalok és intézmények már a világháború utolsó éveiben, de különösen 1919-ben tekintettel az élelmiszerbeszerzési nehézségekre, alkalmanként élelmiszerbeszerző kollektívákka alakultak, s ezek gyakran valóban megkönnyítették a tisztviselők számára, hogy nehezen kapható élelmiszerekhez jussanak, néha kedvezményes áron.⁷⁷ Nem ritkán azonban egyes elemek spekulációját takarták ezek a kedvezményezések. Mindenesetre, akár az előbbi, akár az utóbbi célt szolgálták, csak elszórt jelenséget képviseltek a tisztviselők és alkalmazottak egyre nehezebb és drágább ellátása területén. A beszerzés egyre nehezebbé vált, az árak rohamosan emelkedtek, s a fizetések és egyéb jövedelmek egyre nagyobb mértékben értéktelenedtek el, mindez általános elégedetlenséget váltott ki, ami arra készítette a kormányt, hogy a tisztviselők általánossá vált követeléseinek engedve, bevezesse a közalkalmazottak természetbeni ellátását. A KANSz már 1919 őszén harcot indít a köztisztviselők természetbeni ellátásának rendszeresítéséért.⁷⁸ A minisztertanács 1919 novemberében határozatot hozott a köztisztviselők természetbeni ellátásáról, rendszeres élelmiszersegélyek kiutalásáról. Ezzel kezdetét vette a köztisztviselők rendszeres élelmiszer segélyezése, mely 1924 júniusáig tartott és a számtalan segély közül a legfontosabbat jelentette e réteg számára, mert enélkül fizetéséből élni sem tudott volna.

A minisztertanács 1919. november 24-én megszabja a köztisztviselők fejenkénti természetbeni segélyét.⁷⁹ Mikor pedig az élelmiszerhiány nagyméretű növekedése folytán a köztisztviselők nem minden esetben jutnak hozzá az élelmiszerekhez, 1920. február 29-én olyan intézkedés lát napvilágot, hogy a kormány a lisztből, burgonyából és cukorból a mindenkori fejkvóta szerint járó mennyiséget első-sorban a közszolgálati alkalmazottak részére fogja biztosítani.⁸⁰ Így a közalkalmazottak 1920 februárjától kezdve kétszeres előnyhöz jutottak a többi bérből élő rétegek rovására: először, mert kedvezményes ellátást kaptak, másodsor, mert az állami élelmiszerkészletek elosztásánál elsőbbségeket élveztek. 1920. március havától kezdve a természetbeni ellátás címen adott kedvezményes élelmiszerek mennyiségét felemelték, s annak ellenére, hogy az így kapott élelmiszerek ára is magasabb lett, egyre távolodott a kedvezményes ár a piaci ártól. Az így előállott kedvezmény összege 1920 márciusában mintegy fejenkénti 680–700 koronát tett ki, amennyiben a köztisztviselő a maximális mennyiségű kedvezményes élelmiszersegélyt igénybe tudta venni. A kedvezményes élelmiszer a család összes tagjai, sőt a háztartási alkalmazott után is járt. Egy négytagú család 1920 március, április, május, június hónapban havonta a természetbeni élelmiszerellátás által a következő lapon kimutatott maximális előnyhöz jutathott.⁸¹

Mennyiség	Áru	Kedv. ár	Ha maximális áron venné		Piaci áron	
			egys. ár értéke, á	ára összesen	egys. ár értéke, á	ára összesen
24 kg	kenyérliszt	16,80	3,20	76,80	26,—	624,—
9,6 kg	főzőliszt	14,40	10,90	104,64	30,—	288,—
48 kg	burgonya	22,—	4,—	192,—	10,—	480,—
3,2 kg	zsír	51,20	125,—	400,—	190,—	608,—
3,2 kg	cukor	10,88	45,—	114,—	150,—	480,—
1 q	fa	20,—	130,—	130,—	130,—	130,—
		135,28		1027,44		2610,—

Tehát egy köztisztviselő 38,32 koronás áron havonta annyi élelmiszerhez jutott, amennyit ha maximális áron veszi, csak 294,35, ha piaci áron 2910 koronáért vásárolhatott volna meg. Egy négytagú tisztviselőcsalád tehát 1920 márciusától kezdve havonta a kedvezményes élelmiszerellátással 2474,72 korona előnyhöz jutott, illetve jutott volna, ha ezt a rendelkezést maradéktalanul végrehajtják. De 1920 márciusától kezdve a köztisztviselők — az előző hónapokhoz hasonlóan — csak részben tudják megkapni a megállapított mennyiségeket. A parlament 1920. március 24-i ülésén Fáy Gyula interpellál az 1920. évi 2000. ME sz. rendelet végre nem hajtása ügyében. A közalkalmazottak kedvezményes élelmiszerkiadásának biztosítására külön kormánybiztos kiküldését javasolja. A kormány kénytelen beismerni tehetetlenségét e téren. A miniszterelnök azzal védekezik, hogy az eddiginél többet nem képesek adni. Nagyatádi Szabó közlélmelési miniszter beismeri, hogy aratásig nem tudják biztosítani a megállapított mennyiségek kiadásához szükséges élelmicikkeket.

Ilyen körülmények között magának a természetbeni ellátás módszerének fenn tartása vált vita tárgyává. A köztisztviselők képviselői a természetbeni ellátás mellett kardoskodtak, a vitát egyelőre br. Korányi pénzügyminiszter nyilatkozata zárta le, aki maga is a további természetbeni ellátás mellett foglalt állást.⁸²

A természetbeni ellátás lebonyolítására még 1920-ban létrehozták a Magyar Köztisztviselők Fogyasztási Termelő és Értékesítő Szövetkezetét (MKFTÉSz). Az MKFTÉSz jelentékeny apparátussal és tőkével, s még nagyobb propagandával látott munkához. 1920 szeptemberében a szövetkezet élére a kormány egy kiszolgált tábornokot, Schnetzler Ferenc volt hadügyminisztert állította. A szövetkezet az előírt élelmiszerek és tüzelőanyag szétosztásán kívül számos más árucikk eladásával is foglalkozott textilneműektől kezdve bútorig. Schnetzler szerint 10–15 %-os kedvezményt jelentenek a szövetkezet árai 1920/21-ben. Az MKFTÉSz 1921-ben éli fénykorát. 1921 utolsó hónapjában Schnetzler szerint mintegy 760 000 személyt látnak el rendszeresen.⁸³ A KANSz adatai — melyek 770 000 személy ellátásáról számolnak be, 1922 februárjában — megerősítik ezt.⁸⁴ Az államháztartás helyreállításáról szóló törvényjavaslat már 800 000-re becsüli az 1922 elején a szövetkezet által ellátott közalkalmazottak, illetve családtagok számát.⁸⁵ Az MKFTÉSz ellen egyre több panasz merül fel. Az elosztóhelyeken nagy a bürokrácia, hosszú ideig kell sorbaállni, míg sikerül megkapni a természetbeni ellátás

egy részét. A Gólya és Lónyai utcai elosztóhelyeken egymást követik a botrányok, a lopások és sikkasztások, hamisított lisztet, romlott élelmiszert adnak. Mindent elkövetnek a lopások és hamisítások eltussolására, de egyre szélesebb közvélemény alakul ki az MKFTÉSZ vezetésével szemben. A helyzetet súlyosbítja, hogy a vidéki, különösen a Pest környéki tisztviselők és egyéb közalkalmazottak nem kapják meg az őket megillető természetbeni ellátmányuknak még azt a töredékét sem, melyet a budapestiek megkaptak. Ennek ellenére a szövetkezet 1924 nyaráig fennáll, amikor is 19 187 773 818 korona 16 fillér passzívummal szanalják.⁸⁶

A természetbeni ellátás minden hibája ellenére az egyre elértéktelenedő fizetésekből és javadalmakból megélni nem tudó köztisztviselőknek jelentős segítséget nyújtott különösen Budapesten, ahol az élelmiszerárak magasabbak voltak, s a beszerzési lehetőségek is egyre nehezebbé váltak. A KANSz számításai szerint egy budapesti köztisztviselő család esetében a természetbeni ellátás 1924. május havában 71,76 aranykorona, egy vidéki köztisztviselő család esetében 48,93 aranykorona előnyt jelentett.⁸⁷

Ha nem is jutott hozzá minden köztisztviselő a rendeletben előírt ilyen összegű juttatáshoz, mégis ez a jelentős segítség a köztisztviselőket már kissé kiemelte a bérből élő rétegek közül, különösen a sokkal rosszabb helyzetben levő munkásosztállyal szemben jelentett ez indokolatlan kedvezményt, hiszen a szintén bérből élő ipari munkások semmiféle rendszeres természetbeni ellátásban nem részesültek.

Még jelentősebb előnyökre tettek szert a fővárosi tisztviselők.

A természetbeni ellátás legnagyobb segítséget Budapesten jelentett, de egyúttal itt volt a legnehezebb. A fővárosi tisztviselők ellátását a fővárosi tanács külön megszervezte, hogy ezzel is fenntartsa a fővárosi tisztviselők hagyományos kiváltságos helyzetét különleges előnyök nyújtásával. A főváros alkalmazottainak ellátását szolgálta a Fővárosi Alkalmazottak Ruházati és Háztartási Áruraktára (FARHA). 1921 májusában a főváros a raktárat megvásárolja 3 408 530 koronáért és a Népjóléti Központ alá rendeli.⁸⁸ Ugyanekkor úgy rendelkezett, hogy a fővárosi tisztviselők részletfizetés mellett hitelbe vásárolhatnak a FARHÁ-ból maximálisan egy évi fizetésüknek megfelelő összegért. Határozatot hozott negyedévenként 1 000 000 korona hitelösszeg megtérítésére is.⁸⁹ Ebből a részletfizetési akcióból a főváros pedagóguskarát és segédszemélyzetét kirekesztették. Több, mint egy évig tartott, míg a pedagógusok, valamint a tűzoltó és altiszti személyzet elérte a méltánytalan intézkedés megváltoztatását.⁹⁰

Jellemző, hogy a fővárosi tisztviselők a FARHÁ-tól felvett hiteleknek döntő részét sohasem fizették vissza.⁹¹

Talán egyetlen a budapesti tisztviselők rétege volt, amely a nagy propagandával beharangozott „ínségakcióból” tényleges előnyhöz jutott. Budapesten az inségakció élén az ún. népgondozó tanács állott, Horthyné védnöksége alatt. A népgondozó tanács tagjai: Csernoch hercegprímás, Prohászka, Raffay püspök, Ullmann Adolf, Bethlen Istvánné. A budapesti akció közvetlen irányítását Vass József vette a kezébe, és a dolgozó nép pénzét szinte kizárólag a Horthy-rendszer

kiszolgálói: a rendőrök, katonatisztek, állami tisztviselők, az ún. középosztály felsegélyezésére fordította.⁹² Az ínségakciót a legantiszociálisabb módon hajtották végre, míg a főváros végsőkéig elnyomorodott munkásai számára legfeljebb morzsákat nyújtott, a köztisztviselőket segítette ruhával, élelmiszerrel s egyéb segélyekkel.

A budapesti tisztviselők segítésének másik módja a tisztviselőkonyhák felállítása volt. Már 1919-ben kiterjedt „tisztviselőkonyha” akció folyt a fővárosban.⁹³

A legkülönbözőbb tisztviselő- és egyéb konyhák működtek. Külön konyhái voltak az egyes minisztériumoknak, a népjóléti minisztériumnak tisztviselőkonyhái, az Országos Menekültügyi Hivatalnak (OMH) étkezdéi a Király és Nagykorona utcában, valamint pályaudvari konyhái; a fővárosi tanácsnak, s a főváros különböző jótékonyági intézményeinek a tisztviselők és középosztály részére rezervált étkezdéi. „Vass Budán egymás után állítja fel a többszáz személyes polgári étkezdét, ahol a dolgozók megadóztatása útján kicsikart pénzen — saját maga által összeállított ‚polgári igényeknek’ megfelelő étlap szerint étkeztették Horthy katonatisztjeit, rendőreit, tisztviselőit.”⁹⁴ Balázs Béla idézi Vass egyik jelentéséből a miniszter indokát a külön tisztviselőkonyhák felállítására: „Ily körülmények között — írja Vass — természetesnek látszik az, hogy a középosztálybeliek... szégyenérzet nélkül és esetleg inzultusoktól félve, nem vállalkozhattak arra, hogy a tömegekkel összekeveredve ezen segítséget igénybe vegyék. Ebből tehát a jövőre nézve azt a konzekvenciát kell máris levonnom, hogy az alsóbb néposztályok ezen reggeliztetésének akcióját külön kell választanom a magasabb osztályok akcióitól.”⁹⁵

A számos élelmezési akció, kedvezményes és ingyenes ebédek, reggelik, uzsonnák stb. más társadalmi rétegek rovására segítették ezekben az években az ún. középosztályt, különösen a budapesti tisztviselőréteget.

Az ellenforradalmi rendszer hatalomra kerülése idejére a köztisztviselőknek nyújtott rendszeres és rendszeresített alkalmi segélyek tarka hálózata alakult ki. A tisztviselők számos mellékjárandóságot kaptak (segélydíj, személyi pótlék, segélypótlék, korpótlék, jogi pótlék, képesítési pótlék, szaktanulmányi pótlék, működési-, helyi-, tiszti- és családi pótlék, háborús segély és háborús pótlék, havi drágasági segély, egyenruha- és kenyérátalány, jutalék, osztalék, eladási vagy beszerzési jutalék, irodaszer átalány, természetbeni járandóság stb.). Az 1915. évi XII. tc. óta a nyílt vagy leplezett segélyek e rendszere egyszerűen fizetéskiegészítést jelentett, azt a célt szolgálta, hogy a köztisztviselők legalább valamelyest lépést tarthassanak a fokozódó drágasággal. Amint az előző fejezetben igyekeztem bemutatni, a Károlyi rezsim, majd a Tanácsköztársaság igyekezett javítani a közalkalmazottak egyre rosszabbodó anyagi helyzetén. A közalkalmazottak segélyezése az ellenforradalmi rendszer hatalomra kerülése után — az említett próbálkozások ellenére — visszaesett, s ez is hozzájárult helyzetük nagyarányú romlásához. Ajtai Sándor pénzügyminisztériumi tanácsos 1919 novemberében így panaszkodik cikkében: „A múltnak még egy tanulságára kell rámutatnunk. A szervezett destrukció kormányának gondja volt rá, hogy az elpazarolt milliár-

dokból a közszolgálati alkalmazottaknak is némi részt juttasson. Nagyobb összegű drágasági segélyt adott. ⁹⁶ Jellemző, hogy az ellenforradalmi pénzügyminisztérium egyik vezető tisztviselője a két forradalom vívmányainak kötelező lebecsülése, rágalmazása idején kénytelen a polgári forradalom példájára hivatkozni.

A segélyek közül a legkorábbi múltra tekinthetett vissza a háborús segély, mely nem azonos a hadbavonultak hozzátartozói számára nyújtott segéllyel. A háborús segélyt 1916 januárjától „a háború hosszú időtartama folytán” szükségessé vált fizetésekiegészítésként kapták a közalkalmazottak. A háborús segély akkor is fennmaradt, amikor maga a háború megszűnt.

A legjelentősebb összeget képviselő és az 1924. évi fizetésrendezésig folyamatosan fenntartott segélyezést a havi rendkívüli segély képezte. Az 1921. II. tc. szabályozza először általánosan a rendkívüli segély összegét, majd az 1921. évi XLVI. tc. 1. §-a meghosszabbítja, s egyben összegét 100%-kal emeli. Ettől kezdve a rendkívüli segélyek kiutalását a kormány rendszeresen meghosszabbítja, általában 6 hónapos időközökben.

A segélyek harmadik rendszeresített formája a havi drágasági segély volt. Ezt 1918-tól kezdve minden köztisztviselő kapta a fizetés mértéke szerint, bár nem egyenlő arányban növekedve a fizetéssel.⁹⁷

A rendszeres segélyezés egy másik formáját a beszerzési előlegek jelentették. Már a világháború alatt lényegében 1915-től a köztisztviselők jelentős összegű beszerzési előlegeket kaptak, eleinte alkalmanként, majd a háború után rendszeresen. Ezek az előlegek egyre kisebb mértékben kerültek visszafizetésre, s az idők folyamán csak nevükben tartották meg az „előleg” jelleget, lényegében rendszeres segéllyé váltak.

A fent említett rendszeres segélyeken kívül az egy vagy több alkalommal adott nem rendszeres segélyek egész sora jellemzi a közalkalmazotti jövedelmeket. Minden évben szokásos volt a karácsonyi segély, melynek összege 1920-ban 200 000 koronát tett ki, fejenként 200 K-tól 1000 K-ig terjedő összegben. 1921-ben adnak virágvasárnapi segélyt, átmeneti segélyt, nyaralási segélyt stb. Ettől az időtől kezdve többé-kevésbé rendszereződik az átmeneti segély is. Az 1920-as évek elején az infláció idején többször felemelik a személyi pótlék összegét, a közlekedési pótlékot, a családi pótlékot, a tisztviselői különdíjakat stb. Mindezen kívül számos, egy alkalommal az összes tisztviselő számára, vagy a tisztviselők egyes kategóriái részére kiutalt segély volt, s e már amúgy is rendkívül bonyolult jövedelemrendszert az egyes személyeknek kérvények alapján kiutalt segélyek egészítették ki.

A fővárosi tisztviselőinek külön segítséget nyújtott a Fővárosi Segélyalap (FSA). Az FSA 1885-ben alakult a „Fővárosi alkalmazottak s ezek özvegyei és árvái javára”. Az FSA a világháború után lényegében már átalakult a főváros segélyező egyesületévé, mely ekkor már nem a befolyó ezrelékekből, hanem a főváros által különböző címen adott összegekből és a felvett kölcsönökből látta el segélyekkel a fővárosi tisztviselőket.⁹⁸

A segélyezési és fizetésekiegészítési rendszer rendkívül bonyolultsága és esetlegessége a korrupció, a protekció és hízelkedés melegágyává vált. Egyes tisztviselők

az átlagosnál jóval magasabb jövedelmet érthettek és értek el, összeköttetéseik, ügyességük révén a segélyek, pótlékok és kölcsönök összevisszasága adta lehetőségek kihasználásával.

A fizetések 1920 után

Az itt ismertetett ellátási és segélyezési módok, bár a köztisztviselőket kiváltságos helyzetbe juttatták, mégis csupán cseppek voltak az elszegényedés tengerében. Az egymást váltogató ellenforradalmi kormányok hangzatos ígéreteken és a köztisztviselők egyre romló életszínvonalát toldozó-foldozó segélyeken kívül alig voltak képesek tenni valamit a helyzet valóságos, lényegesebb megjavítására.

A tisztviselői fizetések Magyarországon az első világháború előtt természetesen a tisztviselői jövedelmek döntő részét tették ki, s egy közepesen fizetett tisztviselő havi fizetése elegendő volt — mint már azt az előbbiekben kifejtettük — a polgári jómód fenntartására. Az első világháború után, különösen az ellenforradalom hatalomrajutását követő esztendőkből, a helyzet e téren fokozatosan megváltozott, a tisztviselői, különösen a köztisztviselői fizetések egyre kevésbé bizonyultak elégségesnek a polgári jóléthez, sőt egyáltalán a létfenntartáshoz, s ezzel egy időben a tisztviselők jövedelmének egyre kisebb részét képezték. A háború alatt az időközben nyújtott segélyek és fizetésemelések, mint egyik pénzügyminiszter maga megállapította, nyomtalanul úsztak el „a lavinaszerűen emelkedő drágaság hullámain”.⁹⁹ Szabó Ervin már 1917-ben rámutatott arra, hogy a köztisztviselő- és a munkásjövedelmek csökkentek a legnagyobb mértékben a háború éveiben.¹⁰⁰

A fizetés címén kapott összeg értéke 1920-ban olyan alacsonyra süllyedt le, hogy a Magyar Köztisztviselők Lapja panaszkodik: „A kedvezményes élelmet gyakran nem tudták megvenni a köztisztviselők, mert nem volt annyi pénzük sem...”¹⁰¹ Horthy Miklós már 1920 februárjában megígérte: „az állami tisztviselők nehéz helyzetét ismerve, minden erőmmel azon leszek, hogy segítsék rajtuk.”¹⁰² De ez csak ígéret maradt. Már márciusban arról panaszkodik a Magyar Köztisztviselők Lapja, hogy „a keresztény kurzus nem hozott keresztényi szeretetet, a dözsölő jómóddal együtt van a koldus szegénység”.¹⁰³ Az egymást felváltó kormányok mind sietnek ígéretet tenni a közalkalmazottak helyzetének javítására. A közalkalmazottak egyre kevésbé hittek ezekben az ígéretésekben. „Az új kormány programjával kapcsolatban ismét hallottuk annak elismerését — írja a Népszava —, hogy a köztisztviselők helyzetén segíteni kell. De a közalkalmazottak bizalma is kevés a kormány várható intézkedései iránt. A közalkalmazottak jogosan aggódnak, vajjon az illetékes hatósági tényezők felismerték-e most már a kérdés fontosságát?! Hogy tudni fogják-e, hogy a közalkalmazottak egzisztenciális igényeinek kielégítése ma a legfontosabb és legsürgetőbb kormányzati feladatok közül való...”¹⁰⁴ Majd a későbbiek folyamán így ír: „Az a silány pénzösszeg, amelyet ma akármelyik közalkalmazott, akár a magasabb rendfokozatban is a havi gázsi és úgynevezett pótlék címén kap, a legszegényesebb igények kielégítésére sem elég, a hó elején néhány nap alatt elfogy és ebből nem lehet a kedvezményes élelmiszer vásárlásokat sem megfizetni ... A közalkalmazottak ma már testileg,

lelkileg összetörve, lerongyolódottan és kifosztottan várják a kapitalizmus könyörületét.”¹⁰⁵ A tisztviselői fizetések és jövedelmek reálértékének csökkenése már 1920 decemberére katasztrofális méreteket öltött, s annak ellenére, hogy összegük mintegy 9–10-szeresét tette ki az I. világháború előttinek, értékében annak kb. 19–20%-ára csökkentek.

Dálnoki Kováts Jenő számításai szerint a különböző társadalmi rétegek fizetése és jövedelme 1913–20 között a következőképpen alakult:¹⁰⁶

Dátum	Nap-számos	Kézmű-ipari szak-munkás	Gyári szak-munkás	Katonatiszt	Köztisztviselő	Magántisztviselő
1913–14.	100	100	100	100	100	100
1914. XII.	105	105	100	185	100	100
1915. XII.	120	135	122	185	163	111
1916. XII.	138	203	155	185	163	126
1917. XII.	247	478	281	185	163	175
1918. XII.	397	810	458	271	183	282
1919. XII.	735	946	648	444	313	453
1920. XII.	2919	2703	2253	896	921	970

A cikk szerzője a fenti fizetésemelkedési táblázat értelmében párhuzamot vont a drágaság jelzőszámai és a jövedelem jelzőszámai között, s így az egyes foglalkozásokban az életszínvonal süllyedésének következő mutatótábláját kapta:¹⁰⁷

Dátum	Nap-számos	Kézmű-ipari szak-munkás	Gyári szak-munkás	Katonatiszt	Köztisztviselő	Magántisztviselő
1913–14.	100	100	100	100	100	100
1914. XII.	86,8	86,8	82,6	153,0	82,6	82,6
1915. XII.	63,2	71,0	64,2	97,4	85,8	58,4
1916. XII.	49,5	73,0	55,8	66,5	58,6	45,2
1917. XII.	50,5	97,1	57,7	38,0	33,5	36,0
1918. XII.	46,2	94,4	53,4	31,6	33,0	32,9
1919. XII.	30,2	38,9	26,1	18,2	12,9	18,6
1920. XII.	62,2	57,5	47,9	19,1	19,6	20,6

A fenti kimutatás nem minden esetben ad hű képet, mert mechanikusan minden év XII. hónapjában mutatja a fizetések reálértékének alakulását, így elleplezi a Tanácsköztársaság alatti kedvezőbb helyzetet. Ennek ellenére megdöbbentő képet ad a tisztviselők, különösen a köztisztviselők 1920. évi életszínvonaláról.

A megélhetés 1921. január végéig tovább drágult, majd némi javulás, s az év közepére valamelyest kedvezőbb helyzet állott elő. Az olcsóbbodás ellenére a jövedelmek nem estek tovább, sőt a tisztviselők esetében még valamit emelkedtek,

így 1921. május végére az idézett tanulmány alapjául felvett számítás szerint a megélhetés jelzőszámai a következőképpen alakultak:

Gyári szakmunkás	66,9
Kézműipari szakmunkás	80,3
Napszámos	89,7
Katonatiszt	32,0
Köztisztviselő	30,3
Magántisztviselő	28,8

Ilyen körülmények között a létminimum alá szállt a köztisztviselők fizetése. A FANSz számításai szerint egy tanácsjegyző jövedelme 1921 márciusában már a pusztá létfenntartásra sem elegendő, amint az alábbi költségvetés mutatja:¹⁰⁸

Törzsfizetése	5 200 K
Háborús segélye	2 900 „
Pótlékai	9 600 „
Családi pótléka (feleség, 2 gyermek)	2 400 „
Összesen:	20 100 K

Ebből a jövedelemből a következő kiadásokat fedezi:

<i>Reggeli:</i> tea (rum nélkül), egy db kenyérral (20 dkg egy személynek), 1 kg 3,5 K, naponta 2,80 K, kb.	1 000 K
<i>Ebéd:</i> üres főzelék. Csak a kertészeti cikkeket számítva 2 kg à 12 K	4 320
Vasárnaponként 1/2 kg hús	3 500
Hetenként négyszer tészta, 1/2 kg liszt, 1 tojás	2 000
<i>Vacsora:</i> minden nap sült krumpli	—
50 q fa vagy szén (kedvezményes ár) à 150 K	7 500
Só (maximális ár)	500
Szappan	600
Ecet	100
10 kg dió	500
5 kg mák	300
Összesen:	20 320 K

Ez a kimutatás egyrészt túlzó, mert nem veszi fel a rendkívüli segélyek s egyéb alkalmi segélyek összegét, másrészt viszont nem a legrosszabb állapotot tükrözi, mivel 1921 márciusában a helyzet 1920 decemberéhez képest némi javulást mutatott. Az összeállítás így is megmutatja, hogy a legszűkösebb megélhetésre is alig volt elegendő az infláció éveiben a közalkalmazottak fizetése.

A közalkalmazottak jelentős része a példának felhozott tanácsjegyzőnél is kevesebb fizetést kapott, sőt a legalsóbb kategóriák, a X. bérosztályba sorolt ideiglenes tisztviselők kénytelenek voltak megelégedni ennek a fizetésnek kb. a felével. A FANSz 1921. évi számítása szerint egy véglegesített kishivatalnok sem volt képes a legszerényebb keretek között sem megélni a fizetéséből.¹⁰⁹

Nőtlen kishivatalnokok évi költségvetése 1921. márciusban

Egy kezelő fizetése	2 000 K
Lakáspénze	900
Pótlék	450
Háborús segély	1 700
Egyéb pótlékok	9 600
Összes fizetés tehát:	14 650 K

A természetbeni ellátás fejében kapott élelmiszert a FANSz szerint a kistisztviselőnek el kell adnia és ha ez rendszeresen sikerül (havi 80 dkg zsírt à 180 K-ért, 30 dkg cukrot 100 K-ért, 10 kg krumplit á 4 K-ért), az egész évi adagjáért 2400 koronát kap. Ha ezt hozzáadjuk a fizetése fejében kapott 14 650 koronához, egy kistisztviselő évi összes jövedelme 17 050 korona. Kiadásai ezzel szemben a FANSz számvetése szerint:

Bútorozott cselédszoba a külvárosban (havi 300 K)	3 600 K
Reggeli kávémérésben: tea v. kávé, 1 db kenyér à 64 K, kb.	2 160 „
Ebéd, leves és főzelék, hús nélkül, tészta, à 204 K, kb.	7 200 „
Vasárnap feltét a főzelékre	4 400 „
Vacsora, üres főzelék kenyérrel à 10 K, kb.	3 600 „
Szappan	200 „
Összes kiadás tehát:	21 160 K

Cigarettára, fűtésre, világításra, közlekedésre és kulturális kiadásokra nem is gondolhat a költségvetés szerzője. Ha túlzónak értékeljük is a FANSz költségvetését, mégis képet ad a köztisztviselők sivár, rendkívül szegényes életviszonyairól.

A FANSz valóban a közepes kistisztviselői fizetést vette alapul, hiszen a fővárosi fizetések 1921-ben minden kiegészítéssel együtt 10 000–54 000 K között mozogtak.¹¹⁰

Az 1921–22. évek folyamán többször javították kisebb mértékben a közalkalmazottak fizetését, de ezek mind csak toldozás-foldozásnak bizonyultak, lényeges változást nem jelentettek. 1923 januárjában megpróbálták az igen komplikált fizetési rendszert némileg egyszerűsíteni. Eltörölték az összes addigi pótlékokat és segélyeket, s helyette egységes illetményrendszert léptettek életbe.¹¹¹ Az egységes fizetésen kívül fenntartották a kedvezményes természetbeni ellátás rendszerét, s az azt helyettesítő készpénzváltásigot is, melyet továbbra is havonként állapítottak meg. Az új egységes fizetési rendszer a kormány olyan elvi döntése alapján működött, mely szerint: „minden hónap utolsó minisztertanácsi ülésén kell a következő havi illetményeket az állami köztisztviselők és egyéb alkalmazottak részére megállapítani olyképpen, hogy az illetmények állandó arányban tartassanak a koronának az 1923. július havi fizetésrendezés idejében fennállott értékével.”¹¹² Az előző két évben a köztisztviselői fizetések sohasem tudták utolérni a korona vásárlóértékének romlását, a fizetésjavítások rendszerint késtek, mire a tisztviselők hozzájutottak, már egyáltalán nem jelentettek emelést. A bonyolult fizetésrendszer csak megnehezítette az adminisztrációt s meglassította az

illetmények időben való kézhezvételét, a rohamos infláció közepette pedig minden nap késedelem jelentős értékvesztést jelentett. Ezért vált szükségessé a fizetések havonkénti rendszeres újramegállapítása és a fizetésrendszer egyszerűsítése. Ezt a két célt szolgálta az 1923. júliusi fizetésrendezés, mely nem jelentett lényeges változást a köztisztviselők életszínvonalában, mivel a fizetéseket, ill. azok reálértékét alig növelte, de mindenesetre lehetőséget adott volna arra, hogy együtt haladjon az árak emelkedésével. De a fizetések emelkedése rendszerint továbbra is lemaradt az árak emelkedése mögött. A közalkalmazottak fizetése az új rendszer szerint a legmagasabb színvonalat 1923 októberében érte el. 1923 októberében a köztisztviselők az 1923 júliusára papírkoronában megállapított fizetés 300 %-át kapták, a kedvezményes áru természetbeni ellátás meghagyása mellett.¹¹³ Az októberre folyósított fizetéssel a Magyar Köztisztviselők Lapja és a KANSz híradása szerint a köztisztviselők — 1919 óta először — meg voltak elégedve.¹¹⁴ Az árak ugyanis 1923 augusztusában és szeptemberében lassabban emelkedtek a köztisztviselők fizetésénél. Ennek ellenére a fizetések még a viszonylag kedvező 1923. októberi fizetést alapul véve is csak mintegy 16–53 %-át tették ki az 1913. évi fizetések aranykorona értékének:¹¹⁵

Beosztás	Fizetési osztály	Az 1923. okt. fizetés % -a az 1913. októberi-nek aranykorona értékben
Államtitkár	III.	16
Államtitkár	IV.	20,9
Min. tanácsos	V.	27,7–21,6
„ oszt. tanácsos	VI.	22,1–23,4
„ titkár	VII.	26,2–27,7
„ segédtitkár	VIII.	29,3–31,8
„ fogalmazó	IX.	39,6–42,8
„ segédfogalmazó	X.	44,8–46,9
Számtiszt	XI.	49,8–53,3
Irodai segédtszt	XI.	49,8–53,3

Egy másik számítás szerint 1923 októberében az 1913. évihez képest aranykorona értékben még alacsonyabb volt az állami tisztviselők fizetése (táblázat a 48. lapon).¹¹⁶

Természetesen a fenti adatok csak akkor tükrözik reálisan az állami tisztviselői réteg javadalmazását, ha az aranykoronába átszámított fizetésekhöz hozzáadjuk a természetbeni ellátás kedvezményes értéke és piaci ára közti különbséget aranykoronára átszámítva, amint azt a 69. lapon levő táblázat mutatja.

1923 októberében tehát a nőtlen állami tisztviselők jövedelme aranykoronában sehol sem érte el a „békebeli” fizetést, Budapesten a békebelinek 11,05 %-a és 98,8 %-a, vidéken 10,7 %-a és 70,4 %-a között mozgott. Más volt a helyzet egy négytagú tisztviselőcsalád esetében. A természetbeni ellátás kedvezményének aranykorona értékre való átszámítása után (mivel minden családtag részesült

Az állami tisztviselők fizetése 1923 októberében

Fizetési osztály	Havi békebeli fizetés aranykoronában	Az 1923. okt. havi fizetés átszámítva papirkoronában	Az 1923. okt. havi fizetés átszámítva aranykoronában	Az 1923. okt.-i %-a az 1913. októberinek
II.	2000	1 200 000	196	10
III.	1333	1 080 000	176	13
IV.	1160	900 000	147	13
V.	883	720 000	117	14
VI.	533	540 000	88	17
VII.	400	450 000	73	18
VIII.	300	369 000	60	20
IX.	216	306 000	50	23
X.	166	252 000	41	25
XI.	116	198 000	32	28
Kezelő	91	168 000	25	30
Díjnok	69	126 000	21	30
Műszaki alk.	16	168 000	25	34
Kezelő altiszt	83	138 000	23	26
Altiszt	54	126 000	20	38
Napidíjas	68	108 000	18	26

természetbeni ellátásban) a négytagú állami tisztviselőcsalád jövedelme Budapesten az 1913. októberinek 13,4%-a és 169,8%-a, vidéken 12,2%-a és 127,6%-a között mozgott.

A táblázat alapján a fizetések erős nivellálódását az arányoknak az alsóbb kategóriák javára történő eltolódását figyelhetjük meg. Ez a tendencia már mérsékeltebben az alapfizetéseknél is megmutatkozik, de az egyforma mértékű természetbeni ellátással még fokozódik. A másik szembevetendő jelenség az eltolódás a budapesti és vidéki állami tisztviselők fizetése között — mely egyes kategóriákban igen jelentős volt. (Különösen jelentős, ha a négy főnél nagyobb családokat is vizsgáljuk.)

Gyakorlatban az állami tisztviselők életszínvonala alacsonyabb volt, mint az aranykoronában itt felvázolt összehasonlításból kitűnik. A főképp alsóbb kategóriákban jelentős százalékos kitévő kedvezményes ellátást ugyanis nem minden esetben kapták meg, a helyette nyújtott készpénzváltás összege pedig közel sem érte el a kedvezményes áru élelmiszer szabadpiaci és kedvezményes értéke közötti különbséget. De az állami tisztviselői életszínvonalat azért sem tükrözi teljesen hűen ez a számítás, mert az aranykorona értéke nem fedezte egészében a vásárlóértéket, a kettő között lényeges eltérés tapasztalható. A KANSz 1923. október 17-i Elnöki Bizottsági ülésén havi 600 aranykoronában állapították meg a köztisztviselői létminimumot. Ez a megállapítás erősen túlzott, különösen ha figyelembe vesszük, hogy az állami tisztviselők legfelsőbb rétege sem érte el 1923 októberében ennek a „létminimumnak” felét sem; alsó határa pedig annak 10%-a körül mozgott.

Az állami tisztviselők összfizetése és segélye 1913-ban és 1923-ban aranykorona értékben

Fizetési osztály	Az 1913. okt. havi fizetés ér- téke arany- koronában	Az 1923. okt. havi fizetés ér- téke arany- koronában	A természetbeni ellátás értéke aranykoroná- ban 1923. októberben		Egy egyedülálló áll. tisztviselő jövedelme 1923. okt.-ben				Egy 4 tagú áll. tisztviselőcsalád jövedelme 1923. októberben aranykoronában			
			Buda- pesten	vidé- ken	Budapesten	vidéken	az 1913. évének %-a Buda- pesten	az 1913. évének %-a vidé- ken	Buda- pesten	vidéken	az 1913. évének %-a Buda- pesten	az 1913. évének %-a vidé- ken
II.	2000	196	33,24	17,99	229,24	213,9	11,5	10,7	267,73	244,88	13,4	12,2
III.	1333	176	33,24	17,99	209,24	193,99	15,8	14,5	246,73	224,88	18,6	16,8
IV.	1160	147	33,24	17,99	180,24	164,99	14,6	14,2	218,73	195,88	19,0	16,8
V.	883	117	33,24	17,99	150,24	124,99	17,0	14,1	188,73	165,88	20,2	18,3
VI.	533	88	33,24	17,99	121,24	103,99	22,9	19,5	159,73	136,88	25,6	25,6
VII.	400	73	33,24	17,99	106,24	90,99	26,5	22,7	144,73	121,88	36,2	30,4
VIII.	300	60	33,24	17,99	93,24	77,99	31,0	25,9	131,73	108,88	43,9	36,2
IX.	216	50	33,24	17,99	83,24	67,99	40,0	31,4	121,73	98,88	56,3	45,7
X.	166	41	33,24	17,99	74,24	58,99	44,1	35,5	112,73	89,88	73,9	54,1
XI.	116	32	33,24	17,99	65,24	49,99	56,7	43,1	103,73	80,88	89,4	69,7
Kezelő	91	25	33,24	17,99	58,24	42,99	61,7	47,2	96,73	73,88	106,3	81,2
Díjnok	69	21	33,24	17,99	54,24	38,99	78,5	56,5	92,73	69,88	134,3	101,2
Műszaki altiszt I.	116	25	33,24	17,99	58,24	42,99	50,2	38,1	96,73	73,88	83,4	63,7
Műszaki altiszt II.	108	23	33,24	17,99	56,24	40,99	52,0	37,9	94,73	71,88	80,3	66,5
Kezelő altiszt	83	23	33,24	17,99	56,24	40,99	67,7	49,4	94,73	71,88	114,0	86,7
Altiszt	54	20	33,24	17,99	53,24	37,99	98,8	70,4	91,73	68,88	169,8	127,6
Napidíjas	68	18	33,24	17,99	51,24	25,99	73,9	38,1	89,73	66,88	132,0	98,3

4 tagú tisztviselőcsalád jövedelmének megállapításánál a családi pótlékot sem az 1913-as, sem az 1923-as fizetés esetén nem vettem tekintetbe, mivel ez az arányokon lényeges mértékben nem változtat.

A MELLÉKÁLLÁSOK KÉRDÉSE

A köztisztviselők nagy többségének nyomorával szemben kirívó ellentétben állott a vezető tisztviselők vékony rétegének jómódja. Ezek a vezető tisztviselők a különféle fizetéseken, segélyeken és juttatásokon kívül jelentős, néha fizetésük többszörösét kitevő mellékjövedelemre tettek szert különböző mellékállások révén. Jelentős részüknek gyakran 2–5 mellékállása is volt, iparvállalatok, bankok, részvénytársaságok stb. igazgatóságaiban és felügyelőbizottságaiban.¹¹⁷ Bár az 1896. évi 1196. számú szolgálati szabályzat és az 1897. évi XX. tc. 4. §-a kifejezetten megtiltotta az állami tisztviselőknek, hogy ilyen jellegű mellékfoglalkozásokat vállaljanak,¹¹⁸ mégis az 1920-as évek elején a vezető tisztviselők többsége nem engedélyezett állásokat töltött be. 1922-ben pl. 75 volt és aktív miniszternek 396 (személyenként átlag 5) 131 volt és aktív államtitkárnak 505 (személyenként átlag 4) 227 min. tanácsosnak 557 (egynek átlag 2–3) 105 min. oszt. tanácsosnak, titkárnak és fogalmazónak 2186 (egynek átlag 2), 82 MÁV tisztviselőnek 94, 193 más állami közép-tisztviselőnek 252, 115 egyetemi, műegyetemi tanárnak 253, 64 főispánnak és volt főispánnak 128, 53 fővárosi tisztviselőnek 113 (átlag egynek 2), 26 megyei tisztviselőnek 31, összesen 1079 köztisztviselőnek 2529 tiltott (egynek átlag 2,3) állása 95 képviselőnek 195 (átlag 3,2) állása volt.¹¹⁹

Természetesen a kistisztviselők és kisemberek is megpróbálták mellékkeresettel könnyebbé tenni az életüket. Pl. A Tanítók Segélyező Bizottsága hirdetést adott fel 1920 márciusában: „Tanítók, tanárok, tanítást, nyelvoktatást, könyvtárrendezést, mindenféle munkát elvállalnak”.¹²⁰

Mily nyomorúságos perspektíva ez a részvénytársasági igazgatósági és felügyelőbizottsági tagságokhoz képest. S még ez sem jutott mindenkinek. Sajnos, ezekből az évekből nem áll rendelkezésünkre kimutatás, hogy a kistisztviselők hány százaléka tett szert mellékjövedelemre. A szellemi munkások 1928-as összeírásának anyagából lehet erre valamelyest visszakövetkeztetni. Eszerint az összeírás szerint az alábbi arányban volt a budapesti tisztviselőknek és pedagógusoknak mellékállása, a megjelölt jövedelemmel.¹²¹

A budapesti közalkalmazottak mellékfoglalkozása 1928-ban

	Tisztviselők	Bírák és ügyészek	Tan-sze-mély-zet	Tisztviselők			Altisztviselők	Együtt
				férfi	nő	összesen		
A) Mellékfoglalkozása nincs .	95,1	96,8	86,2	91,3	98,2	93,2	95,8	93,9
B) Mellékfoglalkozása van:								
Házfelügyelő, házgondnok	0,0	—	—	0,0	—	0,0	2,9	0,9
Magántisztviselő	1,2	0,9	0,9	1,5	0,1	1,1	0,1	0,8
Orvos	1,2	—	0,2	1,2	0,2	0,9	—	0,7
Tanár	0,3	0,1	3,8	1,5	0,1	1,1	—	0,8
Tanító	0,1	—	5,4	1,4	0,8	1,3	—	0,9
Egyéb ismeretlen	2,1	2,2	3,5	3,1	0,6	2,4	1,2	2,0
Összesen:	4,9	3,2	13,8	8,7	1,8	6,8	4,2	6,1

C) Mellékfoglalkozást folytat								
Irodában	1,6	1,5	5,0	3,0	0,4	2,3	0,3	1,7
Iskolában	0,4	0,4	4,8	1,7	0,7	1,4	0,0	1,0
Otthon	1,5	0,7	3,3	2,4	0,5	1,9	3,2	2,3
Egyéb ismeretlen h. . .	1,4	0,6	0,7	1,6	0,2	1,2	0,7	1,1
D) Mellékfoglalkozás utáni havi jövedelem nagysága								
— 50 P	1,4	—	2,8	2,2	0,4	1,7	2,1	1,8
51— 75	0,4	—	3,1	1,2	0,2	1,0	1,1	1,0
76— 100	0,9	0,4	3,3	1,8	0,5	1,4	0,4	1,1
101— 150	0,6	0,4	1,5	1,0	0,2	0,8	0,1	0,6
151— 200	0,5	1,0	0,9	0,9	0,1	0,6	0,0	0,5
201— 300	0,5	0,1	0,5	0,6	0,1	0,5	0,0	0,3
301— 500	0,4	0,4	0,5	0,5	0,0	0,4	—	0,3
501—1000	0,1	—	0,1	0,1	—	0,1	—	0,1
1001—	0,0	—	0,1	0,0	—	0,0	—	0,0
Ismeretlen	0,1	0,9	1,1	0,4	0,3	0,3	0,5	0,4

Fentiekből megállapítható, hogy a tisztviselők zömének nem jutott mellékállás, s míg a főtisztviselők egy csoportja tekintélyes jövedelemre tett szert, a kistisztviselők nagy többsége kénytelen volt ezekben az években szűkös fizetéséből tengődni. Annak ellenére, hogy a magas kategóriájú tisztviselők alapfizetése nagyobb mértékben csökkent a háború előttihez képest, mint az alacsony fizetésűeké, a vezető tisztviselők egy része mellékjövedelmekkel biztosítani tudta megélhetését, míg az alacsonyabb beosztású állami tisztviselők mellékjövedelmek hiányában ezekben az években valóban nyomorogtak.

TERVEK, KÍSÉRLETEK A TISZTVISELŐKÉRDÉS MEGOLDÁSÁRA

Érthető, hogy ilyen körülmények között tele volt a sajtó — különösen a polgári sajtó — panaszokkal, a tisztviselőnyomort hangsúlyozó cikkekkel, riportokkal, keserű hangú élcekkel. A nagy részben irreális, néha fantasztikus tervek egész légiója születik ezekben az években a tisztviselőkérdés megoldására.¹²² Egyesek a kivándorlást ajánlják, mások a tisztviselők földhöz juttatását.¹²³ Czetler Jenő egyetemi tanár, a Gazdaszövetség igazgatója szerint az elbocsátott tisztviselőket kis üzemek és bérletek révén kellene keresethez juttatni, csináljanak falusi szövetkezetet a kapott földből, kertészetet, méhészetet.¹²⁴ Buday Barna az OMGE főtitkára egyedüli kielégítő megoldásnak a tisztviselők mintaközségekbe való tömörülését tartja.¹²⁵ Szilády Zoltán 1921 augusztusában megjelent könyve kifejti, az államnak segítenie kell a tisztviselőket, hogy földet vehessenek, ill. bérelhessenek, ott legalább barakklakást építhessenek, s nekifogjanak gazdálkodni. Vannak ellentmondó javaslatok is. Hegedűs Lóránt a GyOSz elnöke, a Kereskedelmi Bank igazgatója, később pénzügyminiszter a köztisztviselő kérdés megoldására a szabad pályákra való átcsoportosítást ajánlja, hozzáteszi, hogy ha

az nem lehetséges, vándoroljanak ki.¹²⁶ Ez a tanács felháborodást vált ki; még Buday László is így ír róla: „Az a hetyke szó, amely a magyar értelmiség súlyos válságára nem tudott más megoldást ajánlani, mint a kivándorlást, meggondolatlanságában is komoly problémát vet fel, mely probléma, sajnos, a munkáselem feje felett is lebeg, s amellyel más háborúvesztes államokban aggodalmasan foglalkoztak már.”¹²⁷ Ugyanakkor Szávay Gyula a Baross Szövetség főtítkára, a Kereskedelmi Kamarák Országos Irodájának igazgatója siet kijelenteni, hogy a magánkereskedelem és magánipar lesz a legkevésbé alkalmas a köztisztviselők befogadására.¹²⁸ Balkányi Kálmán az OMKE igazgatója hozzáteszi, a kereskedelem egyelőre pang, nem ragyogó perspektíva. „Szedjék le a kereskedelemről a béklyókat, biztos sok tisztviselő is elhelyezkedik e téren.”¹²⁹

A sok javaslatból és ötletből a gyakorlatban nagyon kevés valósult meg. Egymás után indították a legkülönbözőbb átképző tanfolyamokat, és foglalkoztató akciókat, amelyek rendszerint eleve kudarcra voltak ítélve, s amelyeket nem is annyira megoldásnak, mint inkább szépségflastromnak szántak. Buday László idézett könyvében megjósolta a sikertelenséget, nyíltan megmondta azt, amit a tanfolyamok indítói is tudtak, ti., hogy szemfényvesztés az egész. „Igen valószínű — írja —, hogy a tisztviselők gyakorlati pályák felé terelése csak kis hányadában sikerül, s a részben tartott, részben tervezett átképző tanfolyamoknak nem lehet számottevő eredménye, mert a gyakorlati pályák ma már több rátermettséget, előképzettséget kívánnak, s valóban azok komolyságát becsülnők le, ha azt hihetnők, hogy a tisztviselő íróasztala mellől rögtön kész emberként mehet oda.”¹³⁰ Aki csak valamelyest ismeri a húszas évek magyar köztisztviselőjének mentalitását, összetételét, a kor politikai és gazdasági viszonyait, valamint az ipari és kereskedelmi pályák munkalehetőségeit, világosan látja ezeknek a terveknek a képtelenségét. Még részben sem adhatták a tisztviselők problémájának megoldását, csupán a demagógiát voltak hivatva szolgálni.¹³¹ Már eleve életképtelen üzemeket, szövetkezeteket hoztak létre elsősorban a menekült köztisztviselők keresethez juttatására.¹³² Sem a menekült, sem az állástalan, sem az állásban levő, de fizetéséből nyomorgó köztisztviselőn a valóságban nem segítettek ezek a próbálkozások.

Ilyen körülmények között nem lehet azon csodálkozni, hogy a háború előtt annyira áhított köztisztviselői pályáknak átmenetileg nem volt nagy vonzereje. Míg a háború előtt a megüresedett tisztviselői állások betöltéséhez rendszerint a jelentkezők tömege között lehetett válogatni, s egy-egy megüresedett helyért a jobbnál jobb összeköttetéssel rendelkező jelöltek tülekedtek, az 1920-as évek elején a nagy tisztviselői munkanélküliség ellenére is megtörtént, hogy a megüresedett helyekre nem tudtak új tisztviselőt találni. Pl. 1922-ben Szegeden az elment díjnokok helyére hónapokon keresztül nem tudtak másokat szerezni, annak ellenére, hogy az eddigi fizetések 3–4-szeresét ígérték (1000 korona helyett 3–4000 koronát). 1923 márciusában Miskolc város számvevőségi hivatala több számvevői állásra hirdetett pályázatot. Április közepéig vártak, de egyetlen pályázó sem jelentkezett. A Számvevőségi Tisztviselők Országos Egyesülete 1922. május 23-án ülést tartott. A jegyzőkönyv tanúsága szerint megdöbbenve tapasztalták, hogy minden nap több tisztviselő hagyja el a számvevőségeket, s nincs utánpótlás. Szerintük

a megoldás a fizetések felemelése. 1922 április elején ankétot tartottak a Kultuszminisztériumban. Az ankét résztvevői megállapították, hogy a tanítók száma egyre apad, mert „gazdasági pályákon keresnek elhelyezkedést inkább”. Az első világháború előtt – amint arra az előbbieken már rámutattunk – az egyetemet (elsősorban jogi kart) végzett ifjúság jelentős részének az áhított köztisztviselői pályán való elhelyezkedés volt a törekvése. Hogy ez mennyire megváltozott a húszas években, jellemzően mutatja az Orsz. Statisztikai Hivatal által az ifjúság között végzett közvéleménykutatás. A Magyar Statisztikai Közlemények (79. k. 13*1.) így ír az eredményről: „Az elhelyezkedni nem tudó képzett ifjúság legnagyobb hányada, 28,8%-a magántisztviselő, 18,7%-a tanító, tanár óhajt lenni, köztisztviselői pályára kimondottan csak 6,6% törekszik.”

A tisztviselők itt bemutatott, az 1920-as évek elejére jellemző helyzetéből természetsszerűleg következik, hogy ezekben az években állandósultak általában a tisztviselői, de különösen a köztisztviselői mozgolódások, követelések helyzetük megjavítására. Az 1920-tól 1924-ig, sőt 25-ig alig telt el nap, hogy valahol a tisztviselők valamilyen csoportja ne gyűlésezett volna, ne küldött volna memorandumot, küldöttséget a kormányhoz, a parlamenthez, a kormányzóhoz, valamelyik miniszterhez, vagy legalább Budapest főpolgármesteréhez. A köztisztviselő réteg összetételéből és szelleméből következett, hogy ezeknek a mozgalmaknak az élén nem a haladó szervezetek és elemek álltak, hanem a rendszert mindenáron kiszolgáltatni kívánó reakciós „nemzeti” szervezetek, a KANSz és a FANSz. Ezek a mozgolódások természetesen nem vezethettek semmiféle eredményre. Az egymást váltó kormányok nem tudták megoldani a köztisztviselő kérdést, anyagi eszközeik sem voltak a köztisztviselők életszínvonalának lényeges emeléséhez. Kisebbségi engedményeket tettek csupán, nem a szükséges mértékben és mindig késve.

A reakciós tisztviselőszervezetek pedig gondoskodtak arról, hogy kenyértörésre ne kerüljön a sor, a köztisztviselők érdekei harcos védőinek mutatták magukat, de amikor a köztisztviselők közül egyesek cselekedni akartak, bölcs mérsékletre intették, s ha kellett, kényszerítették őket. Vezetőik és a mellőlük álló politikusok a közalkalmazottak nyomor elleni harcát saját céljaikra igyekeztek felhasználni. Botrányt botrány követett. A köztisztviselők nagy részének mégis voltak illúziói, de csak azért, mert akarta, hogy legalább illúziói legyenek a küzdelem kimenetelére vonatkozólag.

*

1919 augusztusában alakult meg a Közalkalmazottak Nemzeti Szövetsége (a KANSz), amely rövidesen a köztisztviselői kar nagy részét tömöríti. Megalakulásának időpontja, a köztisztviselői apparátus összetétele és felfogása együttesen határozta meg ennek a szövetségnek a szellemét. A régi köztisztviselői szervezeteket néhány hónap alatt vagy betiltják, vagy elsorvasztják, mert nem elég megbízhatóak, „bűnösök” voltak a rendszer számára. A KANSz három hónapi működése után már 260 000 tagot számlált. Rövidesen magában foglalta majdnem a teljes köztisztviselői és közalkalmazotti apparátust.

1920 februárjában arról írt a Magyar Köztisztviselők Lapja, hogy a tisztviselők nem akarnak felfordulást, hanem rendet, békét és munkát. De nem bírják tovább az éhezést, nélkülözést és helyzetük bizonytalanságát.¹³³ Ezután egymást követték 1920-ban a KANSz-nak a Nemzetgyűléshez írott memorandumai ugyanebben a hangnemben.¹³⁴ 1921-ben a köztisztviselők legharcosabb elemei felvetik a sztrájk szükségességét. A KANSz leszereli és békés mederbe tereli ezt a mozgalmat. A köztisztviselők különböző mozgolódásai egymást érik, de most már szinte valamennyi „hivatalos” vezetéssel.¹³⁵

Az állami tisztviselőkhez hasonlóan, a fővárosi tisztviselők is megkíséreltek hangos szóval érvényt szerezni igényeiknek. Ezeknek a mozgalmaknak az élén a Fővárosi Alkalmazottak Nemzeti Szövetsége (FANSz) állott.

1917-ben alakult meg a Városi Alkalmazottak Országos Szövetsége (VÁOSz), mely a főváros tisztviselőinek valóságos érdekvédelmi szervezete volt, s mint ilyen az őszirózsás forradalom és a Tanácsköztársaság alatt a haladó erők politikájának volt részese. A VÁOSz a Tanácsköztársaság alatt segítette a város ügyei zavartalan menetének biztosításában, s nem segítette az ellenforradalmárokat. Ezért a Tanácsköztársaság bukása után a VÁOSz működését azonnal betiltották.¹³⁶ 1919 őszén a megszüntetett VÁOSz helyett megalakult a FANSz, mely az ellenforradalmat aktívan támogatta. A FANSz első dolga volt, hogy saját kebelén belül fegyelmi bizottságokat alakított, külön tisztviselő, altiszt, oktatási, üzemi osztályi fegyelmi bizottságokat, s megszürtte a volt VÁOSz tagokat. Ez a szervezet képviselte a fővárosi tisztviselőket bérkövetelések alkalmával. S természetesen csak szölamokban lépett fel kellő eréllyel a fővárosi alkalmazottak jogainak kiharcolásáért.

A tanárok és tanítók helyzetének megjavításaért folytatandó harc a Magyar Tanítók és Tanárok Nemzeti Szövetségére, szellemében az előbbiekhöz hasonló szervezetre volt bízva. Aki pedig bármit is megpróbált tenni, egyéni úton fellépni e reakciós „Nemzeti Szövetségek” nélkül, annak a sorsa meghurcolás, állásvesztés stb. lett. Ezt egyetlen, önmagában nem lényeges, de a megtorlásra jellemző példával illusztráljuk: 1922. február 21-én „Megszüntették a bírák különóradíjait” címen cikk jelent meg a Pesti Napló hasábjain. A cikk a bírói kar egyik meg nem nevezett tagjának igen mérsékelt hangú véleményét idézi. A Magyarországi c. lap is beszámol február 21-én a különdíjak megszüntetéséről és a bírók rossz anyagi helyzetéről. Az Új Nemzedék másnap hasonló cikket közöl. Az igazságügyminiszter ahelyett, hogy segítene a bírák panaszában, bizalmas vizsgálatot indít, keresi azt a bírót, aki a lapokat informálta, hogy bosszút álljon. Még 1922. február 22-én az alábbi „bizalmas, saját kezeibe!” feliratú levelet intézi a Budapesti Ítéltábla elnökéhez:

„Tapasztalatom az utóbbi időben, hogy az ítéltábla és egyéb igazságügyi alkalmazottak anyagi helyzetének, előmenetelének stb. megjavítása és a panaszolt sérelmek orvoslása érdekében időszaki lapokban sűrűn jelennek meg oly közlemények, amelyek a bírói és egyéb igazságügyi tisztviselői kar névszerint meg nem jelölt tagjaira mint forrásra hivatkoznak.

Mint ahogy ez az eljárás sem a bírói állás méltóságával, sem általában az alkal-

maztatási viszonyból származó fegyelemmel össze nem egyeztethető... felkérem Méltóságodat, szíveskedjék a sajtómozgalom vezetőinek személyéről bizalmasan tájékoztatni és a vizsgálat eredményéhez képest a szükségesnek mutatkozó további intézkedésekre is kiterjedő véleményes jelentést tenni. Általában szíveskedjék Méltóságod nyomatékosan odahatni, hogy az ítélőbírók és egyéb igazságügyi alkalmazottak esetleges panaszaikat és sérelmeiket mindenkor elsősorban elem terjesszék és tartózkodjanak azoknak a sajtó útján ilymódon való és az ügy érdekeit sem szolgáló tárgyalásától, mert a szükséges fegyelem hiányára mutató ilyen jelenségek megismétlődése esetén minden esetben fegyelmi úton felelősségrevonás iránt fogok intézkedni.”¹³⁷

A levél értelmében azonnal vizsgálatot indítanak. A vizsgálat kideríti, hogy a Budapesti Királyi Törvényszéken 1922. március 7-én az alábbi sokszorosított körlevelet terjesztették:

„Felhívás.

A bírósági titkár, jegyző és joggyakornok kartársakhoz!

A napról napra fokozottabban ránk nehezedő drágasági viszonyok és a megélhetési lehetőségek kérdése kényszerítenek arra, hogy a bíróknak a napokban megindított mozgalmával lehetőleg egyidejűleg ismét az illő fórum elé vigyük nyomorunkat, s a most már teljesen lehetetlenné vált helyzetünk feltárásával vívjuk ki kérésünk teljesítését.

Ezért felhívunk benneteket, szíveskedjete az e tárgyban folyó évi március 19. napjának d. e. 11 óráján a Markó u. 27. sz. I. em. 11. számú főtárgyalási termében tartandó országos értekezleten lehetőleg teljes számban megjelenni, s esetleges akadályoztatás esetén az értekezlethez való csatlakozástokat képviselőitek, avagy levél útján az értekezleten, illetve dr. Brenner Alajos bírósági titkárnál (Markó u. 27. sz. I. e. 23.) bejelenteni.

Budapest, 1923. évi március hó 7. napján.

A Vezetőség”¹³⁸

A sajtóban 1922. február 21 – 22. megjelent cikkek, a bírók márciusi mozgalma és gyűlése következményeképpen megindult fegyelmi vizsgálatot tartanak, s kihallgatják a Pestvidéki Törvényszéken dr. Kolokovics József bírót, dr. Tronbauer Árpád tanácselnöki címmel, dr. Bigner József és dr. Vass Lajos ítélőtáblai elnöki címmel felruházott bírókat, a budapesti törvényszéken dr. Szitár Ferenc kir. törvényszéki tanácselnököt, dr. Kis (Kós) László I. és II. ker. járásbírót, dr. Gerbhard Károly és dr. Kisatky István ítélőbírákat és még egy sor igazságügyi alkalmazottat, akik részt vettek az ülésen. Bigner és Vass fegyelmi elmarasztalásával végződött az ügy, bár egyik sem ismerte el kezdeményező szerepét, csak azt, hogy közreműködtek a szervezkedésben, azért ilyen úton, „mert nincs nagy bizalmuk az egyesület működéséhez”.

Ez az egy példa is elegendő annak bemutatására, hogy a rendszer urai hogyan fogadták a tisztviselők mozgalmát, ha az a legkisebb mértékben is megkísérelt kicsapni a „nemzeti mozgalmak” által megszabott, az ellenforradalmi kormányzattal teljes lojalitást vállaló, megengedett mederből. A „nemzeti szövetségek” nagy demagógiával folytatott mozgalmi lényegében a tisztviselők követeléseinek békés mederbe való terelését jelentették, s így nem hozhattak komolyabb eredményt.

MEGTORLÓ INTÉZKEDÉSEK

Hatalomra kerülésük után az ellenforradalmároknak első gondolata a bosszú volt. A fehérterror végigszágulzott az országon. Pusztító dühvel irtotta elsősorban a kommunistákat, de nem csak őket, hanem mindenkit, aki a proletárdiktatúra mellé állt, vagy akár csak szimpatizált vele. Amennyire természetes volt az ellenforradalmárok szemében, hogy a munkások és agrárproletárok zöme a Tanácsköztársaság mellé állt, annyira érthetetlen volt, hogy az állami tisztviselők között is akadtak – az állami iskolák pedagógusai között különösen szép számmal – olyanok, akik vállalkoztak a proletárdiktatúra szolgálatára. Irgalmatlan dühvel szervezett hadjáratot indítottak a köztisztviselők leghaladóbb része ellen.¹ Elég volt az, hogy valaki akár a legkisebb előléptetést elfogadta a Tanácsköztársaság idején, csupán egyetlen szóval elismerte a proletárdiktatúrát, vagy egy rendeletét végrehajtotta, de elég volt egy rosszindulatú besúgás, egy feljelentés is ahhoz, hogy az illető egzisztenciája tönkremenjen, hogy évtizedekre megbélyegezzék, meghurcolják.

Az ellenforradalmi rendszer vezetői siettek a tisztviselői kar „megtisztításával”. Már 1919 augusztusában rendeletet adtak ki, hogy „... rövid határidőn belül minden ellátásra való igény nélkül el kell bocsátani az 1918. évi október óta kinevezett vagy alkalmazott tisztviselőket és egyéb alkalmazottakat, amennyiben 1918. évi október hó 31. óta kerültek első ízben közszolgálati alkalmazásba”.²

A rendelet a továbbiakban kimondta azt is, hogy a tényleges szolgálat kötelékéből el kell bocsátani „azokat a köztisztviselőket és egyéb közszolgálati alkalmazottakat, akik 1918. évi október 31-től a mai napig hazafiatlan, társadalomellenes vagy közerkölcsbe ütköző magatartást tanúsítottak, akiknek a magatartása azonban nem esett olyan súlyos megítélés alá, amely az illetőnek a szolgálatból való elbocsátását vonta volna maga után”.³ Azokat is menesztették a törvény értelmében, „akikkel szemben a szabályszerű fegyelmi eljárás még nem indított meg, vagy nem volt befejezhető, vagy nem végződött hivatalvesztésre szóló jogerős határozattal”.⁴ Ennélfogva a fentiek értelmében végeredményben bárkit elbocsáthattak, azokat pedig feltétlenül, akik a két forradalom idején lettek állami tisztviselők.

Megalakultak az igazoló bizottságok s ezzel kezdetét vette az állami alkalmazottak legjobbjainak meghurcolása.⁵ Minden hivatal, intézmény, üzem, iskola stb.

élére visszakerültek a régi, a Tanácsköztársaság alatt nagyobb részt elbocsátott reakciós vezetők, s ezek feladatává vált a fegyelmi alá vonandók névsorának összeállítása.⁶ Akik pedig erre a listára kerültek, azok semmi módon sem menekülhettek meg a gyakran hosszú ideig elhúzódó fegyelmi vizsgálattól, s az ügyet rendszerint csak formailag lezáró fegyelmi büntetéstől, amely azonban igen gyakran elbocsátás volt.⁷ A fegyelmi évekig – legtöbb esetben az egész ellenforradalmi rendszer alatt – végigkísérte a tisztviselőt, leggyakrabban bezárta előtte az állami hivatal kapuját, s csökkentette annak a lehetőségét is, hogy más munkaterületen boldoguljon; sokszor évekig nem tudott elhelyezkedni, még akkor sem, ha fegyelmi enyhe büntetéssel vagy éppen felmentéssel végződött, vagy ha 1927–30 között esetleg rehabilitálták is. A fegyelmi eljárás a tisztviselőket anyagi romlásba döntötte. Megindításakor állásából felfüggesztették, s a fegyelmi vizsgálat befejezéséig, ill. az ügy ítélettel való lezárásáig fizetésének csak egyharmad részét kapta, s ez nem volt elegendő a megélhetésre. Ha valaki fellebbezett az ítélet ellen, akkor amíg ügyét felül nem vizsgálták, ismét csak egyharmad fizetést kapott. Ezért gyakori, hogy a kétségtelenül igazságtalan ítéletek ellen nem fellebbeznek, de magánlevelet írnak a hivatal vezetőjéhez, a miniszterhez, a fegyelmi bizottság vezetőjéhez stb., melyben tiltakoznak az ítélet ellen s megmagyarázzák, hogy azért nem fellebbeznek, mert az anyagi összeomlás szélén állnak, éhenhalás fenyegetné őket, ha továbbra is csak egyharmad fizetést kapnának.⁸

A fegyelmi vizsgálatok igen nagyszámú tisztviselőt érintettek, az elbocsátásra ítélték között igen sokan vannak, akik csak véletlenül vagy személyes bosszú folytán kerültek bele a névsorba. A fegyelmi vizsgálatban részt vettek a legreakciósabb társadalmi szervek, melyeknek véleményezése igen súlyosan esett a latba. Az aktákban minden „vádolt” anyaga mellett ott találunk egy-két aláíratlan, géppel írott papírcsíkot, az illető politikai jellemzését. A vizsgálatok anyagából kiderül, hogy ezeket a jellemzéseket az „illetékes társadalmi” szerv (ÉME, KANSz stb.) adta, melynek képviselője ott ült minden fegyelmi bizottságban, szava igen nagy súlyt képviselt, s az ítélet és a jegyzőkönyv az ő aláírása nélkül nem volt érvényes.⁹

A KANSz, a közalkalmazottak ún. érdekvédelmi szervezete memorandumot szerkesztett „A közszolgálati alkalmazottak elbocsátása szempontjai”-ról. A memorandum első pontja szerint az elbocsátás okai lehetnek „hazafiatlanság, destruktív felfogás, ha valaki jelenleg is szabadkőműves, aljasságból elkövetett fegyelmi vétség, közérkölcsebe, vagy jellembe ütköző tevékenység, munkakerülés”.¹⁰ Azt is el kellett bocsátani tehát, aki szabadkőműves eszméket vall vagy „destruktív”, ezt pedig a közszolgálati alkalmazottak állítólagos „pártatlan” és „politika-mentes” érdekvédelmi szervezete állította fel mércének. A megbüntetett vagy elbocsátott közalkalmazottak nagy része sohasem volt kommunista, legfeljebb kötelességteljesítő tisztviselő vagy pedagógus, s mint ilyen, végrehajtotta a Tanácsköztársaság helyes rendelkezéseit. Ez azonban elegendő volt arra, hogy utolérje az ellenforradalom bosszúja, meghurcolják, egzisztenciáját tönkretégyék.

A kommunistákat vagy kommunista gyanúsakat internálták és börtönbe zárták, ezeknél a fegyelmi eljárás már legfeljebb formális volt, s automatikusan

állásvesztést jelentett. A budapesti államügyészség már 1919. augusztus 14-én felszólította a minisztériumok vezetőit, hogy a Tanácsköztársaság alatt működést kifejtett kommunistákat írják össze, „hogy letartóztatásukról intézkedni lehessen”. Az államügyészség átiratában hangsúlyozza, hogy azok névsorát is össze kell állítani, „akik ugyan nem követtek el konkrét bűncselekményeket, de magatartásuk miatt közveszélyesek ... a végből, hogy internálásuk iránt intézkedjen”.¹¹ Néhány nap múlva hasonló felhívást küldött a budapesti rendőrfőkapitány is az összes minisztériumokhoz s más közhivatalokhoz.¹² Az internált köztisztviselők jelentős számára és az internálások időtartamának hosszúságára enged következtetni az a körülmény, hogy 1921-ben külön intézkedést kellett hozni „az állam biztonsága érdekében internált tisztviselők és egyéb alkalmazottak” illetményei folyósításának mértékére vonatkozólag. A pénzügyminiszter intézkedése megállapítja, „a különböző minisztériumok az állam érdekében internált közszolgálati tisztviselők és egyéb alkalmazottaknak az illetményeket különböző módon folyósítják”. Van, ahol teljes fizetést kapnak, van ahol egyáltalán nem utalnak ki számukra illetményt. Hegedűs Lóránt pénzügyminiszter intézkedik, „hogy akik ellen nincs eljárás”, azok fizetésük 50%-át kapják.¹³

1919/20-ban zsúfoltak a börtönök, nem tudják a letartóztatottakat hová elhelyezni. Erre utal többek között dr. Kirchner igazságügyminisztériumi osztályfőnök egyik levele a budapesti főügyészséghez 1920. március 22-én: „A székesfővárosnak napról-napra növekvő kriminalitása azzal a veszéllyel fenyeget, hogy a budapesti fogházakban letartóztatottak elhelyezése a fogházak állandó túlszűfolttsága következtében rövid idő múlva lehetetlenné válik. Különösen nehezíti a bajt a vizsgálati foglyok és előzetes letartóztatottak nagy száma ... Egyedüli megoldásnak mutatkozik a folyamatban levő bűnügyek mielőbbi befejezése ...”¹⁴ Egyre több az új letartóztatás, a vizsgálatok pedig lassan folynak. Jellemző a helyzetre dr. Váry Albert főállamügyész 1919. október 20-án az igazságügyminiszterhez írott levele: „... Nem kis akadály volt a fogvatartásra a hely hiánya. Az egyetlen gyűjtőfogházban, hol az 1000 létszám helyett 2500 fogoly volt, lehetetlenné vált a további fogvatartás, vagy foglyok további odaszállítása. Ezenkívül hiányzik az internálási tábor, ahova elhelyezhetnők a bűncselekményekkel nem gyanúsítható, de egyébként a közre veszélyes bolsevistákat ...”¹⁵ A vizsgálatok lassúságára utal egy másik levél is, melyben az igazságügyminisztériumi államtitkár 1919 decemberében sürgeti a Budapesti Büntetőtörvényszék elnökénél a vizsgálatok meggyorsítását. „Az úgynevezett kommunista bűnügyekben a budapesti államügyészség vezetőjétől azt a jelentést vettem, de közvetlenül is meggyőződtem róla, hogy az eljárás — bár erre nézve 4039/1919. ME sz. rendelet mindenirányban a legnagyobb sürgősséget feltételezi — az előkészítés szakaszában nem mindenkor halad azzal a gyorsasággal, amit a megsértett jogrend helyreállítása s a megtorlás elvének a közhangulat által erősen követelt gyors és példás érvényesülése érdekében kívánatos volna.”¹⁶ Úgy látszik hiába sürgették, az eljárások nem voltak elég gyorsak, nehezen tudtak legalább látszólagos indokokat és bizonyítékokat összeállítani.

A világ haladó közvéleménye felháborodva tiltakozott a magyarországi fehér-

terror politikai üldözései ellen, 1920 januárjában többek között Anatole France, Pierre Renaudel tiltakoznak az Arbeiter Zeitungon keresztül a gyilkosságok és üldözések ellen. Herczeg Ferencsel az élükön egy sor, az ellenforradalmat szolgáló író és újságíró közösen válaszol a tiltakozásokra, mentegetőznek, de az üldözéseket ők sem tudják letagadni.¹⁷

A tömeges fegyelmi vizsgálatok sok ezer állami alkalmazottat, többségében köztisztviselőt és különösen sok pedagógust érintettek. A hivatalos jelentések szerint csak a fővárosi tanácsnál több, mint 1000 tisztviselőt és pedagógust vontak felelősségre.¹⁸ Egyes kutatók szerint ez a szám azonban a kétezret is meghaladta.¹⁹ Vidéken is hasonló módon folyt a boszorkányüldözés.

A fővárosnál a fegyelmi alá vont tisztviselőknek kb. felét már ekkor elbocsátották. Ha valakit felmentettek vagy kisebb büntetésre ítélték, az sem jelentette azt, hogy az illető megmenekült az elbocsátástól. A későbbi években a B-listázások, a különböző racionalizálások és létszámcsoökkentések során állásukból menesztették az 1919/20-ban fegyelmi alá vont, de akkor felmentett vagy kisebb büntetéssel sújtott tisztviselők nagy részét is. Az 1921. XXXIV. tc. 4. §-a erre törvényes keretet is adott, amennyiben felhatalmazta a tanácsokat, hogy nyugdíjazzák mindazokat a tanerőket, akik a Tanácsköztársaság alatti ténykedésükért egyáltalában fegyelmi előtt álltak.²⁰

A felfüggesztések és a fegyelmi vizsgálatok méretei a fővárosnál oly nagyok voltak, hogy nemcsak a felfüggesztések történtek előre nyomtatott űrlapokon, hanem a vádiratok, az úgynevezett „előadói” és „ülési előadói” ívek is előre nyomtatott vádszövegekkel készültek, melyből csupán a meg nem felelőt kellett kihúzni. Sőt, az ítéleteknek is előre gyártott űrlapja volt: többféle vád többféle ítélettel – a megfelelőt esetleg egy-két gépelt vagy kézzel írott mondattal egészítették ki. A fővárosi tanács rendeletében megjelöltekén kívül fegyelmi vizsgálat alá vonták mindazokat, akiket az igazoló bizottságok nem igazoltak. 1919 szeptemberében kerületenként „Fővárosi Alkalmazottak Nemzeti Szövetsége kerületi igazoló bizottságai” működtek. Ezek igen sok tisztviselőt utaltak fegyelmi vizsgálat elé.

E helyütt nincs módunk a fegyelmi vizsgálatokat részletesen bemutatni. A nagy számban rendelkezésünkre álló anyagból az alábbiakban csupán néhány ügyet radarunk ki, amelyekben – mint cseppben a tenger – tükröződnek e vizsgálatok.

Dr. Gerő Andor 30 éves törvényszéki jegyzőt a budapesti törvényszék fegyelmi bizottsága hivatalvesztésre ítélte, „mert 1918. év november havában belépett a bírósági jegyzők szabad-szakszervezetébe, s annak felbomlásáig tagja maradt... 1919. március 29-től május 3-ig a vörös őrség újpesti szervezeténél mint igazságügyi megbízott működött, május 3-tól június 19-ig pedig a vörös hadsereg kőbányai szervezeténél mint vádbiztos vállalt állást”. A fegyelmi tárgyaláson bebizonyosodott, hogy ezek az állások régi beosztásával – az ügyészségi megbízott hatáskörével – azonosak voltak, az ítéletet ennek ellenére nem enyhítették.²¹ Dr. Hajdú József budapesti kir. büntetőtörvényszéki jegyzőt 1920. május 29-én ugyancsak a fegyelmi bizottság ítélte állásvesztésre, mert „1918 novemberében belépett a bírósági jegyzők és gyakornokok szabad-szakszervezetébe és egy alkalommal

a Tanácsköztársaság alatt az Igazságügyminisztériumban dr. Engel József igazságügyi népbiztos beszéde közben közbekiáltott „túlvilági boldogsággal buzdítják az embereket”. Petri Elek püspök levelében igazolja, hogy Hajdú vallásos ember és egyházi adóját 1919. évre kétszerezve fizette. Hajdú szakszervezeti belépési nyilatkozatát is előkeresik barátai, melyre ráírva találják, „hogy politikai kötelezettség nélkül” lépett be.”²² Csak hosszú utánjárás után változtatják ítéletét feddésre. Greguserik Elek és Major Emília Pest vidéki járásbírói díjnokokat minden konkrét vád híján azért bocsátják el fegyelmi úton, mert „mindkettő magaviselete olyan volt, amellyel a proletárdiktatúra vezetőségének bizalmát teljes mértékben kiérdemelték, s emellett bizonyíték az, hogy a forradalmi törvényszéknél való szolgálat-tételre is alkalmasnak találtattak, s itt hosszabb ideig tényleg működtek is”.²³ Hozzá kell tennünk: mint díjnokok! Lendvay Béla elemi iskolai tanítót elbocsátják, mert a Tanácsköztársaság alatt a II. ker. Medve utcai községi iskola vezetését vállalta és „szociális érzelmű volt”.²⁴ Sok utánjárásra 1923-ban az ítéletet enyhítik azzal a kikötéssel, hogy öt évig mint tanító és nevelő sehol sem alkalmazható. A tanító nem nyugszik meg az ítéletben, ügye még 10 év múlva, 1930-ban sem záródik le. A fővárosi tanács fegyelmi bizottsága Csizmarik Józsefet állásvesztésre ítéli a következő indokkal: „a proletárdiktatúra alatti magatartása nem irányult közvetlenül a tanácskormány megszilárdítására, mégis minthogy a fővárosi szemétfeldolgozó üzem munkástanácsának tagjaival való barátságos viselkedése a telephez beosztott több hivatalnokkal együtt való mulatozása — és általában a komoly időkhöz nem illő, hivatalos állásával össze nem férő magatartása alkalmas volt arra, hogy az üzemi munkások fegyelme is demoralizáló hatással legyen”.²⁵ Azt lehetne hinni, hogy valami magasabb beosztású vezető hivatalnokról van szó, hogy ilyen súlyosan esett latba, hogy a Tanácsköztársaság alatt a munkástanács néhány tagjával inni ment. Csizmarik alacsony beosztású ideiglenes hivatalnok volt a fővárosi szeméttelen. Sok utánjárással sikerült ítéletét feddésre változtatnia. Bornemissza Ferencné elemi iskolai tanítónőt 1920. január 29-én intésre ítélik, mert „bár a proletárdiktatúra Magyarországon való megvalósításának módszerét elítélte, de egy magánbeszélgetésben azt mondta, hogy a kommunista eszmék, ha a proletárdiktatúra Magyarországon meg is bukik, 50—60 év múlva az egész világon el fognak terjedni”.²⁶ Kovács György járásbírói altisztet 1920. június 7-én a fegyelmi bizottság azért ítéli 500 K pénzbüntetésre, mert „a proletárdiktatúra alatt ... a bírósági tisztviselőkkel szemben nem tanúsította a köteles tiszteletet, ami a hivatali rend és fegyelem fenntartása érdekében szükséges”. S mi volt ez a súlyos tiszteletlenség? „A bírósági tisztviselőket, sőt dr. Dumtsa Antal kir. járásbíró is „elvtárs”-nak szólította, a Feit Ábrahám részére tulajdonjog bekebelezése iránti kérvényben a telekkönyvi hatóságot „Tisztelt elvtársak”-nak címezte”!²⁷ Nem kevésbé súlyosan toroltak meg vidéken minden, a proletárdiktatúra melletti megnyilatkozást. Láng Gyula mezőberényi áll. polgári iskolai tanárt azért ítélték állásvesztésre, mert ő volt kiszemelve a soha meg nem alakult forradalmi törvényszék elnöki tisztére, s mert tagja volt a helyi direktóriumnak.²⁸ Darvas Béla szarvasi tanítót „felekezeti izgatás” címén távolították el az iskolából, állították törvényszék elé,

s ítelték 7 hónapi börtönre, mert Szarvason 1919. február, március és április hónapokban különböző alkalommal „nyilvánosan, szóval a keresztény hitfelekezet ellen gyűlöletre izgatott azzal, hogy az egyházakat a proletárság elnyomására és a kapitalista társadalom támogatására létesített intézményeknek tüntette fel”.²⁹ Bíró Sándor orosházi áll. polgári iskolai tanárt azért, mert a helyi pedagógus szakszervezet elnökségét elvállalta, előbb a román megszálló hatóságok csendőrei letartóztatják és internálják, majd 4 hónap múlva hazatérése után állásából azonnal elbocsátják. Kétévi utánjárás után csökkenti a kultuszminiszter büntetését, „mert a nevezett terhére felhozható vétség a legsúlyosabb fegyelmi büntetés kiszabását indokoltta nem teszi”.³⁰ Albert István sásdi tanítót állásvesztésre ítélik és alkalmaztatását öt évre megtiltják, mert a Sásd és vidéke című lap 1919. március és július között néhány, a proletárdiktatúrát helyeslő cikkét jelentette meg.³¹

A fegyelmi eljárások sokszor évekig elhúzódnak. Sokan évtizedekig fellebbeznek az ítéletek ellen. Pl. Anday Károly, a VII. ker. Egressy úti polgári iskola igazgatóhelyettesét a proletárdiktatúra is meghagyja vezető munkakörében. A tantestület tagjai közös levélben igazolják, hogy „a vezetést nem szívesen vállalta el... A kommunizmust sohasem dicsérte, állandóan panaszkodott, az elitélő bírálatokat állandóan helyeselte... Az érkező rendelkezéseket a tantestülettel együtt csak külsőségekben és a nyilvánosság előtt szükséges látszat kedvéért intézte el... A tanulóknak az istentiszteletre való járást többször is lelkükre kötötte...” stb. Ennek ellenére csupán azért, mert az igazgatóhelyettesi megbízást a Tanácsköztársaság alatt is megtartotta, a sok mentő tanú dacára is először állásvesztésre ítélik, majd nyugdíjazzák. 1926-ban már negyedszer, majd ismét 1927-ben, 1928-ban, 1944-ben kéri rehabilitálását.³² Dénes László a VIII. kerületi Dugonics utcai elemi iskola tanítója a Vörös Hadseregben szolgált. A fizetését itt is és otthon is megkapta. Bár egyiket visszaküldte, az mégis ürügyül szolgál arra, hogy 1919 decemberében állásából elbocsássák. 1920. július 6-án a VKM az ítéletet enyhíti. 1920. május végén az egyik Prónay különítményes csapat nyílt utcán elfogja és a Nádor lakatnyába hurcolja. Itt két hétig kínozták, majd átadták az ügyészségnek, ahol vizsgálati fogság címén 4 hónapig fogva tartották. Közben a Prónay csapat lakását teljesen kifosztja, minden ingóságát, még a gyermekei ruháit is elrabolja. 4 hónap múlva elejtik a vádat — mivel Dénes valóban semmit sem követett el. Dénes feljelentést tesz, a HM vizsgálatot indít s megállapítja, hogy a Dénes feljelentésében foglaltak megfelelnek a valóságnak, „de minthogy a tettes kiléte megállapítható nem volt...”, az ügyet lezárja. Dénes többször fellebbez, míg 1928-ban azzal intézik el a kérdést, hogy „az ügy elévült”.³³

Hiába akart volna bármely állami alkalmazott megmenekülni, elbújni a győztes ellenforradalom bosszúja elől, akire egyszer rásütötték a politikai megbízhatatlanság káin-bélyegét, annak nem volt több helye az állami szolgálatban. Országos nyilvántartást állítottak össze tárcánként a kommunizmussal rokonszenvezőkről, s a belügyminiszter 1025/1920-as rendelete értelmében állandó megfigyelés alatt tartották azzal az indokolással, hogy „az állami és a társadalmi életben a világháború következtében beállott nagy megrázkódtatások, a gazdasági téren bekö-

vetkezett óriási eltolódások, a társadalmi osztályok vagyoni, hatalmi és érvénysülési viszonyaiban tapasztalt jelentékeny változások fokozottabb mértékben kötelesté teszik az államhatalomnak, hogy az állami eszme és a társadalmi rend ellen izgató egyéneket a köznyugalomra veszélyes elemeket figyelemmel kísérje, működésüket ellenőrizze, szükség esetén megfékezze. Ezen célból a belügyminisztérium rendőri főosztálya összegyűjti mindazon személyek adatait és az eddigi működésükre vonatkozó adatokat, akik az állami eszme és a társadalmi béke szempontjából gyanúsak, s a múltban kifejtett tevékenységükkel, a proletárdiktatúra alatt vállalt hivatal vagy tisztség betöltésében tanúsított viselkedésükkel reákszolgáltak arra, hogy e nyilvántartásba felvétsenek.”³⁴

Az 1919–20-as fegyelmi ítéletek rendkívül sok tisztviselőt és pedagógust érintettek, s amint a bemutatott példák is érzékeltetik, távolról sem csak kommunisztákat. Az úgynevezett kommunista fegyelmi ítéleteknek tehát — amint az itt példának hozott néhány esetből is látható — a célja nem a túlméretezett állami bürokrácia csökkentése, hanem a tisztviselők és pedagógusok haladó részének üldözése volt.³⁵ Célja a bosszú és a megfélemlítés, s a köztisztviselői kar megrostálása minden olyan elemről, amelyik nem mutatkozott elég állhatatosnak az ellenforradalom kiszolgáltatásában. Az elbocsátottak státusait nem szüntették meg, helyükre az ellenforradalom bizalmát élvező új tisztviselők kerültek. (Az első nagyobb akció, amelyet a létszámcsoökkentés jelszavával hajtottak végre az úgynevezett B-listázás volt.) A fegyelmi ítéletek embertelen módszerei, a nyilvánvaló igazságtalanságok nagy felháborodást keltettek még azokban a tisztviselő körökben is, akiket nem érintett. A felháborodás évekig nem ült el. Később a közvélemény nyomásának hatására 1927–30 között felülvizsgálták a 8–10 évvel azelőtti fegyelmi ügyeket. Természetesen ilyen hosszú idő múlva már nehéz volt bebizonyítani valakinek az igazát. Nem is az volt a cél, hanem a jó kapcsolatokkal rendelkező, s 10 év alatt a rendszer melletti hűségükről tanúságot tett egyes tisztviselők és pedagógusok rehabilitása és a közvélemény elaltatása.

Hosszadalmas tárgyalások és viták között folytak le a felülvizsgálások, sok semmitmondó enyhítéses határozattal. Így ír erről az egykori polgári szerző az ellenforradalmi rendszer várospolitikáját dicsérő könyvében: „Minden ilyen ügyben újabb fegyelmi vizsgálatot kellett tartani, hosszú hónapokon át a késő éjszakai órákba nyúló tárgyalásokon tisztázta ezeket az ügyeket a tiszt ügyészség.”³⁶

A bemutatott példák is képet adnak arról, hogy milyen könyörtelenül állt bosszút az ellenforradalom a tisztviselők között is. Bár sokan igazán „ártatlanul”, egyéni bosszú, kicsinyes karrierizmus alapján kerültek a fegyelmi bizottságok sújtó pallosa alá, mégis egészében a köztisztviselő réteget a leghaladóbb elemeitől fosztották meg. Ebben a reakciós magyar köztisztviselői karban amennyiben egészségesebb mag akadott még, azt az 1919–20-as években az ellenforradalom többségében kiirtotta. Ennek következtében ez az ellenforradalmi érzelmű, az uralkodó osztályok „természetes” bázisát képező réteg e hajsza után „megtisztítva” még alkalmasabbá vált a neki szánt szerepre, az ellenforradalom korlátlan szolgálatára.

A B-LISTÁZÁSOK

Amíg a kommunistagyanús, kompromittált, az ellenforradalmi rendszer számára megbízhatatlan tisztviselőket bocsátották el, a rendszer társadalmi törekvése – a megbízható államapparátus létrehozása – látszólag egybeesett azzal az érdekekkel, hogy a nehéz helyzetben levő államháztartás kiadásait személyi rovaton csökkentsék. Azonban – amint arra már rámutattunk – hiába tették kenyér-nélkülivé tisztviselők és pedagógusok ezreit, az állami költségvetés terhei nem csökkentek a kis országba beözönlő állami tisztviselők elhelyezésének gondja ekkor még elhomályosította a köztisztviselő leépítés elodázhatatlanságát.³⁷ Nem sokáig lehetett azonban struccpolitikát űzni, rövidesen szembe kellett néznie a Bethlen-kabinetnek a lehetetlenül nagyra duzzadt államapparátus létszámcsökkentésének szükségességével.

„Az 1922. évi I. tc. 24. § és az 1922. évi IV. tc. 3. § elrendelte, hogy mindazokat a közszolgálati, állami, államvasúti, vármegyei, városi, községi, hitfelekezeti stb. alkalmazottakat, akiknek illetményei az 1921/22. évi állami költségvetési előirányzatban létszámfeletti állások, alkalmazások költségvetési címek alatt irányoztattak elő, valamint azokat az ilyen közszolgálati alkalmazottakat, akiknek illetménye az egyes tárcák rendes költségvetési címénél ugyan elő vannak irányozva, de akinek állásai az illetőnek a szolgálat kötelékéből való kivonása esetében végleg be volnának szüntethetők, amennyiben 1922. június 30-ig más rendszerezített közszolgálati állásokra el nem helyeztetek, vagy a pénzügyminisztérium részéről sem nyertek valamely munkakörben foglalkoztatást, 1922. június 30-ig végelbánás alá kell vonni.”³⁸

A rendelet szerint tehát a létszámfeletti állományban alkalmazott és a felesleges munkaköröket betöltő tisztviselőket kell elbocsátani. Nem politikai, hanem financiaális-adminisztratív és munkaköri ismérveknek kellett volna eldönteni, hogy kit menesztenek, s kit nem. Először találkozott szembe az ellenforradalmi rendszer azzal – a következő években egyre súlyosabbá váló problémával –, hogy kénytelen a saját tömegbázisában oly lényeges szerepet betöltő és nagy súlyt képviselő köztisztviselői apparátust megnyirbálni. Ekkor még megkísérelték a rendeletet oly módon végrehajtani, hogy a kecske is jól lakjon és a káposzta is megmaradjon. Kidolgozták a B-listázás részletes szempontjait, s a valóságban egyáltalán nem a létszámfeletti állások vagy a felesleges munkakörök betöltői kerültek elbocsátásra, hanem elsősorban azok, akik a „kommunista fegyelmiket” megúszták, de a gyanú foltja valahogy mégis rajtuk ragadt. Nem csoda, hogy nem a törvény előírásai szerint hajtották végre a B-listát, hiszen a létszámfeletti állások jelentős részén „menekült” köztisztviselők ültek. Ezek a régi pozíciójukba visszavágyó, zömükben a szélsőséges sovinizmustól megfertőzött és a végsőkéig elkeseredett menekültek az ellenforradalmi államapparátus szélsőjobboldali táborában helyezkedtek el. Akiket az első B-lista során elküldtek, azok pedig rendszerint a jobboldali beállítottságú köztisztviselő gárda baloldalán állottak.

A miniszterek az I. B-lista végrehajtási utasításában általában már ilyen értelemben intézkedtek. A vallás- és közoktatásügyi miniszter pl. elrendelte: „A mi-

nisztertanácsai előterjesztésnek a kommunista fegyelmi vétség miatt elítéltekre vonatkozó részét olyképp kívánom végrehajtani, hogy az ún. tanácsköztársaság alatt tanúsított magatartásukért fegyelmileg elítélt összes alkalmazottakat létszám-
 apasztási állományba helyezem.”³⁹

A valamennyi főispánnak kiküldött „titkos”, „kizárólagosan saját kezéhez” jelzésű „szempontok” már kimondják: „Eltávolítandók lesznek továbbá a megbízhatatlanok, mert minden állami rend bomlásának első és egyben legveszedelmesebb szimptomája, ha a közalkalmazottak magukat azzal kifejezetten szembe helyezik, provokatív, agresszív magatartásukkal, a polgárságnak és a népnek a fegyelmezetlenség rossz példáját adják.”⁴⁰

Ugyanebben a szellemben intézkedtek a megyei és városi hatóságok is.⁴¹

A B-listázás szempontjai determinálták végrehajtásának módszereit is. A B-listákat titkosan, a hivatali vezetők előterjesztése alapján, a nyilvánosság teljes kirekesztésével állították össze. A B-listák jóváhagyására miniszterközi bizottság működött. A bizottságba minden miniszter delegált egy tagot, az terjesztette be a minisztérium javaslatait, s személyekig lemenően a bizottság döntött. A bizottság elnöke Dr. Balasy Antal helyettes államtitkár volt. A bizottságot végleges döntési joggal ruházták fel, döntéseit csak a minisztertanács változtathatta meg.⁴²

Az 1922. évi első B-listázás kapcsán 11 126 állami alkalmazottat bocsátottak el. Ezek közül 4377 tisztviselő, 3616 pedagógus és 2918 hivatali segédszemélyzet volt.

Az I. B-listázás adatai

Minisztériumok és azok nagyobb szolgálati ágazatai szerint	Tisztviselők	Tanárok	Tanítók, tanítónők, óvónők	Kezelési tisztviselők	Altisztek	Egyebek	B-listázások összes száma	B-listás menekültek száma	A PM által foglalkoztatottak száma
Miniszterelnökség	1			3	2		6		4
Külügy Min.	11			7			18		
Igazságügy Min.	2			10	1	34	47	18	
Keresk. Min.	103			34	21		158	5	22
MÁV	559			1608	2532		4 699	1475	
Posta, Távirat	424			66	204	181	875	53	107
Postatakarékpénztár	48			6	8		62		
Vasgyárak	78				81		159	89	23
Belügymin.	21			19	7		47		
„ Vármegyék	227			101	5		333	333	251
„ Városok	116			54	4		174	174	49
„ Községek	278			23			301	301	9
Földműv. Min.	97			22	17		136	58	
Honvédelmi Min.				25	1		26		
VKM	52	710	2906	43	14		3 725	1069	496
Népjóléti Min.	14			4	1		19		
Pénzügymin.	261			60	20		341	151	8
Összesen:	2292	710	2906	2085	2918	215	11 126	3726	969

Ha a B-listázottak számadatait vizsgáljuk tárcánként és a beosztásuk szerint, akkor képet kapunk arról, hogy az elbocsátás többségében nem a központi állami bürokráciát, hanem a pedagógusokat, a kezelési és a segédtisztviselőket, vasutasokat és vasúti tisztviselőket érintette.

A B-listázottak egyik legnagyobb csoportját tenát a pedagógusok tették ki, mégpedig elsősorban az oktatói személyzet alsó kategóriái: a néptanítók és az óvónők. A Magyar Tanítók Országos Szövetsége memorandumában rámutat: „felháborító a létszámcsökkentés akkor, amikor Magyarországon sok helyen egy tanárra 200 növendék esik. A B-listázás módja is felháborító”.⁴³

A 11 126 B-listás közül több mint 8000-et azonnali hatállyal elbocsátottak, mintegy 2500 csupán azoknak a száma, akiknek méltányosságból néhány hónap haladékot adtak, hogy megpróbálkozzanak új állást keresni. Igen sok tisztviselő 1922 júniusában egyik reggel borítékot talált az asztalán azonnali hatállyal érvényes elbocsátó levéllel. A levél szerint 8 napon belül köteles nyilatkozni, hogy végkielégítésre vagy nyugdíjra tart-e igényt. Június 30-ával váltak érvényessé a felmondó levelek, s a B-listások ezt a néhány napot is kötelesek voltak hivatalukban tölteni. A KANSz 1922. július 5-i memoranduma így ír a B-listázások módszereiről: „A végrehajtás körül keletkezett sérelmeket orvosolatlanul hagyni nem engedtetik. Máról-holnapra elbocsátottak 7–9 gyermekes családapákat. Július második felében értesítették őket, hogy a hó végével beszüntetik illetményüket.”⁴⁴ Az 1922. évi B-listázások végrehajtásának embertelen módszerét 1923-ban a második B-listázás nyilvánosságra kerülésekor Bethlen miniszterelnök is elismerte, s megígérte, hogy az 1923-as elbocsátásoknál körültekintőbben járnak el: „Nem ismételjük meg a B-lista hibáit, mikor egyik percről a másikra tudták meg, hogy B-listán vannak és mehetnek.”⁴⁵ Kállay pénzügyminiszter is beismerte 1923. június 9-i politikai beszámolójában az 1922-es B-listázás hibáit, de szerinte „a már elintézett B-listát nem volna célszerű megbolygatni”.⁴⁶

Az 1922. évi B-lista, „amit nem volna célszerű megbolygatni”, a valóságban a létszámredukció ügyét kevésbé szolgálta. Az 1922–23. és 1923–24. évi állami költségvetésben szereplő állami alkalmazottak számának összehasonlítása bizonyítja, mennyire nem járult hozzá az 1922. évi B-lista a köztisztviselői létszám lényeges csökkenéséhez. Az 1922–23. évi állami költségvetésben az állami alkalmazottak létszáma 208 390, az 1923–24. évben 198 874 volt. Ha ezen belül megnézzük az állami tisztviselők arányát, azt tapasztaljuk, hogy a csökkenés mértéke csak kb. 1/3-át teszi ki a B-lista alapján elbocsátottak számának.⁴⁷ Míg tehát 1922-ben a B-listák alapján 11 126 állami tisztviselőt bocsátottak el, az állami költségvetésben a tisztviselők létszáma csupán 4262 személlyel csökkent.⁴⁸ Ez csak úgy történhetett, hogy a B-listázottak helyére új tisztviselőket vettek fel, illetve – annak ellenére, hogy az 1922-es B-listán szereplők mintegy 1/3 része menekült köztisztviselő volt –, újabb menekült köztisztviselők reaktiválódtak.

Az 1922. évi B-listázás tehát egyáltalán nem jelentette a túlméretezett adminisztráció leépítését, s a költségvetés deficitjének lényegesebb csökkentését. A mintegy 40 milliárdos deficit, a túltengő állami adminisztrációval kapcsolatos hazai

és külföldi felháborodás mind sürgetőbben arra készíti a kormányt, hogy foglalkozzék az államapparátus tényleges leépítésének kérdésével. Bethlen miniszterelnök, az 1922. augusztus 31-i minisztertanácsan elismeri ugyan, „hogy a központi hatóságok kebelében igen nagy túltengés van úgy a tisztviselők létszáma, mint a felesleges ügyosztályokat illetően”, de még nem akar egy újabb létszámredukció eszközéhez nyúlni. „Nem központilag várná ezen anomáliák mielőbbi szanálását, hanem minden egyes miniszter saját maga minisztériumában tegye meg haladéktalanul a szükséges intézkedéseket arra nézve, hogy a legközelebbi költségvetés keretében már a felesleges ügyosztályok megszüntessenek, a felesleges fő-, ügy- és alosztályok összevonassanak és felesleges új ügyosztályok szervezésétől pedig tekintsenek el.”⁴⁹

A minisztertanács — ekkor még — „teljesen magáévá tette a miniszterelnök úr érvelését”.⁵⁰

Az első B-listázás után az államapparátus további megnyirbálása igen kényes kérdésnek bizonyult. A kommunista fegyelmik és az I. B-listázással „megtisztított” köztisztviselő réteghez Bethlen nem szívesen nyúlt hozzá. Minél jobban magához láncolni akarta őket, nem pedig megtizedelni.

1923-ban az újabb — most már tényleges — létszámapasztás elodázhatatlanná válik. A Kállay Tibor pénzügyminiszter által kidolgozott, s október 28-án benyújtott törvényjavaslat szerint nagyarányú elbocsátásokat határoznak el. Az 1923. évi XXXV. tc. elrendeli az állami tisztviselőlétszám 20%-os csökkentését. A B-listázást — vagy ahogy a hivatalos iratok emlegetik: racionalizálást — úgy kellett végrehajtani, hogy a kifizetett munkabér összege — a tisztviselő, díjnok, napibéres, napidíjas bérek — 20%-kal csökkenjen.⁵¹ Kállay Tibor pénzügyminiszter szerint 1923 márciusában még mindig 203 000 tisztviselője (értsd: alkalmazottja) volt az országnak, „ez egy nagy birodalom adminisztrálására is elég”.⁵² Ezt a számot figyelembe véve, 20%-os leépítés esetén kb. 40 000 állami alkalmazottat kellett volna elbocsátani. Ezzel szemben a kormánykimutatás szerint a második B-lista 14 813 állami alkalmazottat érintett.⁵³ A valóságos létszámapasztás tehát mélyen alatta maradt az előirányozottnak.

Az elbocsátottak összetételét vizsgálva azt tapasztaljuk, hogy a fegyveres alakulatok tagjait eleve kizárták a B-listázásokból. Már a törvényjavaslat 5. §-a kimondja, hogy a létszámcsökkentés nem terjed ki a honvédségre, csendőrségre, vámőrségre, folyamőrségre, az államrendőrség tisztviselőire és altisztjeire, a pénzügyintézetek és a bírói és ügyészi karra, az országos büntetőintézetek és bírósági fegyházak őrszemélyzetére. Ugyanakkor kimondja azt is, hogy a leépítés a menekült tisztviselőket csak 20%-nál kisebb mértékben érintheti.⁵⁴

Most kerültek első ízben nagyobb létszámban elbocsátásra a megyei és városi alkalmazottak, ismét súlyosan érintette az állami üzemi alkalmazottakat és — Klebelsberg vallás- és közoktatásügyi miniszter minden ellenkező kijelentései dacára — a pedagógusokat. Az 1923. évi megyei tisztviselői létszámapasztások egybeestek a közigazgatási szervezeti változtatásokkal. Az 1923. évi XXXV. tc. 10–11. §-ának rendelkezései értelmében 15 csonkán maradt vármegye eddigi önálló közigazgatása megszűnt, ennek következtében a vármegyék száma nyolccal,

a járáások száma pedig a vármegyékben összesen ötten fogyott.⁵⁵ Ennek a szervezeti változásnak a keretében 8 alispáni, 8 vármegyei és 9 járási árvaszéki hivatal szűnt meg. 1922-ben a vármegyei háztartási költségvetésben szereplő állások száma 3218 volt. 1923-ban 463 megyei alkalmazottat B-listáztak, tehát 2755 maradt a megyei állások száma. A megyék korlátozásában tehát, ahol a közigazgatás itt feltüntetett átszervezése arra jelentősen módot adott, kb. 14%-os volt a létszámapasztás.⁵⁶ Magyarország összes városainak az 1923. évi létszámapasztás előtt 13 226 alkalmazottja volt. Elbocsátottak összesen 1596-ot, maradt 11 630 alkalmazott. Az apasztás a városi alkalmazottaknál tehát 12%-os volt. A városok összlakosságát tekintve az 1923. évi racionalizálás előtt 188, a második B-lista után minden 215 lakosra jutott egy városi alkalmazott. A városokon belül nagyobb mértékű volt az apasztás a rendezett tanácsú városoknál. Ezeknek 4351 alkalmazottja közül 673-at menesztettek, a csökkentés itt 15,4%-os. Az alkalmazottak aránya a lakossághoz mérten ezekben a városokban valamivel jobb az átlagnál. A rendezett tanácsú városokban az 1923-as racionalizálás előtt minden 220 lakosra, azután pedig minden 234 lakosra jutott egy állami alkalmazott. A törvényhatóságú városok esetében az apasztás mértéke 10,4%-os, tehát míg a B-lista előtt minden 173 – utána minden 192 lakosra jutott egy városi alkalmazott.⁵⁷ Ha az elbocsátások összetételét vizsgáljuk, azt tapasztaljuk, hogy elsősorban a segédszemélyzetet és a városi üzemi és intézményi alkalmazottakat, állami munkásokat érintette. Budapesten pl. a közigazgatási tisztviselők 23,6%-át, a segédszemélyzet 17,7%-át, egyéb alkalmazottak 8,8%-át menesztették. Magyarország 11 „szabad királyi” városában pl. összesen 107 közigazgatási tisztviselőt, 260 altisztet, kezelőt stb., és 410 egyéb városi üzemi alkalmazottat racionalizáltak. Az elbocsátott 1596 városi alkalmazott közül összesen 223 volt közigazgatási tisztviselő, a többi kisebb részt a segédszemélyzet köréből – mintegy 400 személy – nagyobb részt a városi intézményi és üzemi dolgozók köréből került ki.⁵⁸

A fentiekből nyilvánvaló, hogy a racionalizálás a városokban nem szolgálta elsődlegesen a kitűzött célt: a közigazgatási bürokrácia csökkentését, hiszen az elbocsátottaknak csupán 14%-a volt közigazgatási tisztviselő.

Az 1923. évi B-listázások kapcsán került sor első ízben a falusi közigazgatási alkalmazottak létszámának apasztására. 241 községben redukálták a községi alkalmazottak számát. Sok üresedésben levő állás tette viszonylag könnyűvé a feladat végrehajtását. 317 állást szüntettek meg, de a valóságban csak 154 községi alkalmazottat – 32 jegyzőt, 44 segédjegyzőt, 78 egyéb alkalmazottat – bocsátottak el. A második B-lista ismét igen súlyosan érintette a pedagógusokat, annak ellenére, hogy Klebelsberg igyekezett megnyugtani a közvéleményt: „A mostani létszámapasztás kapcsán sikerült a pénzügyminiszter útján kieszközölnöm, hogy az óvónőket és néptanítókat és a polgári iskolai tanárokat kikapcsoljuk a létszámapasztásból ... A pénzügyminiszter úr készséggel hozzájárult ahhoz, hogy éppen a népes iskolafajtáknál, tehát az óvodáknál, népiskoláknál – és most már szerencsére ide tartoznak a polgári iskolák is – alkalmazott tanerők a létszámcsonkításból elvileg kikapcsolatnak. Azt a 20%-ot tehát, amelyet a kultusztárcának

— sajnos — le kell adnia, a személyzetnek csak egy része után számítjuk, vagyis a mai 7203 alkalmazott 20%-aként 1440 alkalmazottól kell a kultusztárcának megválnia.”⁵⁹ Igyekezett olyan közhitet kelteni, hogy a kultusztárca 20%-os létszámapasztását a minisztériumi létszám csökkentésével érik el. Ezzel szemben az az igazság, hogy a VKM belső apparátusából a két B-lista alapján összesen 312 alkalmazottat bocsátottak el, ezzel szemben 4748 volt a B-listázott tanerők száma. Tehát az elbocsátott pedagógusokhoz képest csak kb. 6,2% volt a miniszteriális B-listás alkalmazottak száma.

Klebensberg ígéretei ellenére az 1923. évi B-lista során számos tanítót, óvónőt és polgári iskolai tanárt tettek az utcára. Számuk csak Budapesten kb. 600–700 volt. Menesztettek Budapesten 245 tanítót, 84 polgári iskolai tanárt, s kb. 300 óvónőt. Kállay Tibor pénzügyminiszter már 1922 decemberében megmondta: „apasztjuk a létszámot elsősorban az üzemi személyzetnél és a tanítóságnál”.⁶⁰

Eredményeiben tehát az 1923. évi B-lista — amint azt megyei, városi, községi viszonylatban előbb, a pedagógusoknál pedig most láttuk — az 1922. évihez hasonlóan elsősorban nem az állami bürokráciát csökkentette, hanem az intézmények (kórházak, napközi otthonok stb.) és közüzemek (villany, gáz, csatorna stb.) személyzetét és a pedagógus létszámot nyirbálta meg.

Az első B-listázás módszerei kiváltotta tömeghangulat hatásának, valamint az elbocsátás attól eltérő szempontjainak tulajdonítható, hogy a második B-listát már némileg emberségesebb formában hajtották végre. A listák most sem a nyilvánosság előtt készültek, most sem vonták be elkészítésükbe a dolgozók megbízottait, most is a hivatalfőnökök előterjesztése alapján hagyták jóvá. Viszont idejében gondoskodtak, hogy mindenki tudomást szerezhessen B-listázásáról. 1923 júliusában hozták a rendeletet, hogy az elbocsátásokat 1923. december 31-ig végre kell hajtani. A rendelet szerint szeptember 30-ig közölni kell mindenkivel az elbocsátását. Tehát 3 hónap időt adtak új egzisztencia megteremtésére. Nyugdíj az eddigi gyakorlattól eltérően nem 15, de már 10 évi szolgálat után járt az elbocsátottaknak. A 10 évnél kevesebb szolgálati idővel rendelkezők is kaptak végkielégítést. Sokan kaptak félévi haladékokat, ezeknek csak 1924 júliusával szüntették be fizetésük folyósítását. Az eddigi gyakorlatnak megfelelően mindenki — akinek legalább 10 évi szolgálata volt — választhatott a végkielégítés és a nyugdíj között. A végkielégítések összege látszatra tekintélyes volt.

A végleges alkalmazottak végkielégítése

Szolgálati idő	A végkielégítés összege
3 évnél kevesebb szolgálattal	1/2 évi fizetés összege
3— 6 évi szolgálattal	1 „ „ „
6— 10 „ „	2 „ „ „
10— 15 „ „	3 „ „ „
15— 20 „ „	4 „ „ „

3 évnél kevesebb szolgálattal	3 havi fizetés összege
3– 6 évi szolgálattal	6 „ „ „
6– 10 „ „	12 „ „ „
10– 15 „ „	24 „ „ „
15– 20 „ „	36 „ „ „

Az elbocsátottak elhelyezkedési lehetőségei igen rosszak voltak, így valószínűleg sokan szívesen próbáltak volna önálló egzisztenciát kezdeni, ha a végkielégítés összege ezt lehetővé tette volna. A végkielégítés összege azonban nem volt ezekben az években elegendő valamelyes önálló foglalkozás elkezdéséhez. Részben mert olyan alacsonyra szállt le a köztisztviselők fizetésének reálértéke, hogy egy-két évi fizetés nem tett ki többet, mint amit a háború előtt néhány hónapra kaptak, másrészt a végkielégítés összege az infláció körülményei között igen gyorsan – néha már mire kézhez kapták – elértéktelenedett. Nem meglepő tehát, hogy a B-listázott alkalmazottak között alig volt olyan, aki a végkielégítést választotta volna. Pl. a belügyi tárca több ezer B-listázottja közül a két B-listázás során összesen 14-en kérték és kapták meg végkielégítésüket.⁶²

Akik 10 évi szolgálat nélkül kerültek a B-listára, azok kénytelenek voltak a csekély, 3 hónaptól 2 évig terjedő alapfizetést kitevő végkielégítéssel megelégedni, mely oly kis összeget tett ki már akkor – hisz a fizetés a jövedelemnek 1922/23-ban csak egy töredékét jelentette, többségét a segélyek és természetbeni juttatások képezték –, hogy ez nem sokkal többet jelentett, mintha semmit sem adtak volna. A nyugdíjazottak valamivel jobban jártak, mert a nyugdíj kis összegén kívül továbbra is kapták a természetbeni ellátmányokat. A B-lista ezért az elbocsátottak nagy többségének – az elhelyezkedési lehetőségek híján – nyomort vagy a deklasszáldást jelentette. Érthető, hogy a B-listázottak nem akartak belenyugodni sorsukba.

*

A B-listázások nem eredményezték az állami bürokrácia lényeges csökkenését, viszont a túlduzzadt tisztviselőlétszám okozta feszültséget tovább növelték, 20–25 ezres létszámú, különösen elégedetlen, az állami kötelékbe visszajutni igyekvő réteget hoztak létre, amely éveken keresztül ostromolta a közszolgálat kapuit. Az 1919/20-as években fegyelmi úton elbocsátottakkal együtt már jelentős, 30 000 személyt meghaladó tömegről volt szó. E réteg elégedetlensége nyilvánvalóan nagyban hozzájárult a társadalmi feszültség növekedéséhez, ugyanakkor pedig jelentős létszámú köztisztviselő tartalékot képezett, melynek pusztá léte, s az állami állásokba való visszatörekvése tovább fokozta a közszolgálatban maradt tisztviselőknek vezetőik iránti szolgálai alázatát. A B-listázások vázolt módszerei, a nyilvánvaló igazságtalanságok pedig sérelmeik hangoztatásakor jó fegyvert adtak az elbocsátottak kezébe.

Már a fegyelmi úton elbocsátottak megkezdték a szervezkedést 1922 elején. Február hó 10-én gyűlést tartottak, s küldöttük Dietz Károly főkapitány vezetésével Nagyatádit, Szentkirályi Béla volt főkapitány vezetésével pedig Friedrichet

keresték fel, hogy ügyüknek megnyerjék. A B-listások első gyűlésüket sérelmeik orvoslására 1922. július 30-án tartották a Nyugati pályaudvar éttermében. 1922. augusztus hó 1-én megtartották a „végelbánás alá vont tisztviselők” országos kongresszusát. A kongresszus küldöttséget menesztett a miniszterelnökhöz, és egy memorandumot adott át, amely összefoglalta, hogy miért történt a B-listázás igazságtalan módon, s mik az elbocsátottak követelései. Többek között megállapította: „keserűséggel látjuk, hogy a rendelet mai végrehajtásával 1. időt nem ad az elhelyezkedésre, 2. módot sem nyújt új megélhetés keresésére, 3. és ami a legrosszabb, hazafias tanítókat, postásokat, vasutasokat, sőt hadiözvegyeket sújt legnagyobb számmal ...”⁶³ A kongresszus követeli: „1. A mai B-lista módosítását és az A-listával együtt az összes állomány új revízióját. 2. Amennyiben vannak fölös tisztviselők, azoknak elbocsátására új módokat és az elhelyezkedés előzetes biztosítását. 3. Kérjük kegyeskedjék a revíziót egy bürokrata hivatalfőnökkől független bizottság kezébe letenni, amelyben a mi küldötteinknek is része legyen. 4. És kérjük, hogy elbocsátás esetén elsősorban a legidősebb, vagyonos és önként is távozni kész társainkat bocsássák el, de kíméljék az országnak szükséges és másként megélni nem tudó bevált munkásokat. 5 Kérjük a fölös szám csökkentése érdekében már a rostálást megelőzően az önként távozni kívánók, másként is megélhetők, a korhatáron túliak és teljes nyugdíjra jogosultak azonnali nyugdíjazását.”⁶⁴ A küldöttség kívánságait Friedrich volt miniszterelnök meleg hangon támogatta, Bethlen igyekezett a mozgalom vezetőit megnyugtatni. A memorandumot elküldte valamennyi miniszternek azzal, hogy amennyiben a revíziót saját tárcájuk körében szükségesnek tartják, a pénzügyminiszterrel közösen tegyenek erre javaslatot.⁶⁵ A miniszterek természetesen nem találták szükségesnek a revíziót. A kongresszusnak, a küldöttségeknek és a pártfogók közbenjárásának mindeusztalra meg lett az eredménye. Ha a B-listákat nem is revideálták, nagyjából a mozgalom hangadói közül 300 B-listás tisztviselőt visszavettek az A-listára.

1922 augusztusában a Tanítóegyesület Országos Szövetsége tartott ülést a B-listázott tanítók ügyében. Követelték a B-listák „sürgős, gyökeres reparálását”. Küldöttséget menesztettek gr. Klebelsberg vallás- és közoktatásügyi miniszterhez, akitől azonban ígéreten kívül semmit sem kaptak.⁶⁶

A látszat kedvéért 300 tisztviselőt visszavettek, de ezzel sem sikerült az elégedetlenséget leszerelni. 1923. február hó 25-én ismét gyűlést tartottak a B-listások, s elhatározták, hogy március hó 11-én országos nagygyűlést rendeznek, ahol kidolgozzák a kormányzóhoz és a miniszterelnökhöz küldendő újabb memorandum szövegét. Azt is elhatározták, ha panaszaik ismét orvosolatlanul maradnak, akkor kártérítési pereket indítanak az állam ellen.⁶⁷ A március 11-én tartott nagygyűlésen meg is alakították a „B-listás közalkalmazottak védő és önsegélyező egyesületét”. Az egyesületnek lett a feladata a perek megindítása a kincstárral szemben.

A B-listázások módszerei elleni közfelháborodás egy sor politikus szemében népszerű feladattá tette a B-listázottak melletti fellépést. Amint említettük, Friedrich már az első memorandumot támogatta. A második memorandumot (1923. április 11.) Szilágyi Lajos képviselő nyújtotta át a B-listázottak nevében gr. Bethlennek.

A liberális blokk már 1921 novemberében fellép a további elbocsátások ellen, s követeli a köztisztviselői igazolások és kényszer-nyugdíjazások megszüntetését. A Polgárok és Munkások Szövetsége intézőbizottsági ülésén megjelennek a Nemzeti Demokrata Párt vezetői, Vázsonyi, Bud, Ugron, Bárczy és együtt dolgozzák ki Batthyány Tivadarral, Fenyő Miksával a javaslatokat „az igazságtalanul elbocsátott” köztisztviselők ügyében.

A 300 B-listázott köztisztviselő visszavételén kívül a mozgalmak nem sok eredményt értek el. Mindössze azt, hogy 1922-ben rendeletet hoztak a „létszám-
apasztási állományba sorozottaknak az üres állások elnyerése körüli törvényes elsőbbsége biztosításáról”.⁶⁸

Ez a rendelet csak papíron volt meg, az új tisztviselők felvételénél legritkább esetben vették figyelembe a B-listázottakat. Különben sem sokat ért egy ilyen rendelet, mikor a következő években további, az eddiginél nagyobb mérvű létszámcsökkentéseket hajtottak végre. Jellemző, hogy néhány hónap múlva újabb rendelet követte, mely szerint „az állami tisztviselők megüresedett státusait nem lehet betölteni”.⁶⁹

A tisztviselő fegyelmik és B-listázások fokozta társadalmi feszültséget tovább növelték az 1924/25. évi közalkalmazotti, különösen köztisztviselői elbocsátások.

AZ 1924. ÉS 1925. ÉVI LEÉPÍTÉSEK

Az 1922–23. évi két B-listázás megközelítőleg sem csökkentette a valóságos szükséglettel arányos mérvűre a köztisztviselő apparátust, amely változatlanul az állami költségvetés aránytalanul nagy részét felemésztette. Mikor az ellenforradalmi rendszer politikai konszolidálódása után a gazdasági stabilizáció kérdése került előtérbe, amelyet az ellenforradalmi uralkodó osztályok külföldi kölcsönnel akartak megoldani, egyre sürgetőbbé vált az államháztartás deficitjének megszüntetése, hiszen Magyarország csak akkor várhatott pénzügyi stabilizációhoz elegendő külföldi kölcsönt, ha a kölcsönző tőkés országok bíznak Magyarország gazdasági erejében, gazdasági biztosítékot látnak a kölcsönök visszafizetésére.⁷⁰

Magyarország gazdasági és pénzügyi újjáépítése Népszövetség által jóváhagyott tervének egyik pontját a közalkalmazottak létszámának további 15 000 fővel való csökkentése képezte. A Népszövetség ezt állította a kormány elé Magyarország anyagi szanalásának egyik feltételeként. A kormány feladatait e téren a következőkben szabták meg:

1. A közszolgálat alkalmazottak 1923–24. évi létszámát 1926. június 30-ig további 15 000 fővel kell apasztani.

2. A kedvezményes és természetbeni ellátást és más háborús illetményeket megszüntetni, a közalkalmazottak illetményeit ennek megfelelően emelni kell.

3. A nyugdíjasok között csökkentést kell végrehajtani, azok nyugdíját törölni kell, akik szolgálati idejüket még nem töltötték ki.

4. A közszolgálati alkalmazottak munkaidejét külön díjazás nélkül fel kell emelni.

5. Az 1–4. pont a községi alkalmazottakra is kiterjed, a városi és községi alkalmazottak fizetéséhez tartozó állami hozzájárulást fokozatosan meg kell szüntetni.⁷¹

A leépítések az 1923. évi XXXV. tc. és az 1924. évi IV. tc. alapján négy nagyobb fázisban történtek, 1924. július 1-én, 1924. december 31-én, 1925. június 30-án és 1925. december 31-én.

1924. július 1-én 4170 alkalmazottat bocsátottak el az állam szolgálatából.⁷² Az elbocsátottak közül 1920 a közigazgatásban, 2250 az állami üzemekben teljesített szolgálatot. Az elbocsátottak összetételét vizsgálva azt tapasztaljuk, hogy most már nagyobb közöttük a tisztviselők aránya, mint az előző elbocsátásoknál. A menesztett 1920 közigazgatási alkalmazott közül 956 fizetési osztályokba sorozott tisztviselő, 7 bíró vagy ügyész, 63 gyakornok vagy kezelő, 192 díjnok, 38 tiszteletdíjas és napidíjas, 75 szerződéses alkalmazott, ezzel szemben csupán 284 a kinevezett altiszt és 213 az egyéb alkalmazott. Az elbocsátott állami üzemi alkalmazottak között már rosszabb az arány. A 2250 közül csak 388 a kinevezett tisztviselő, 11 a napidíjas, ezzel szemben 1851 az úgynevezett „segédszemélyzet” száma, ezek közül 1692 a vasutas. Mindezzel szemben a csendőrségnél és a rendőrségnél sem a tiszti, sem a legénységi állományban ismét nem volt leépítés.

Az 1924. július 1-i leépítéssel egy időben megkezdtek a nyugdíjak kiadásának megszigorítását is. „A nyugdíjasok 1924. július 1-től nyugdíjuknak csak 60%-ára tarthatnak igényt, kivéve azokat, akik 15 évnél hosszabb szolgálati idővel nyugdíjaztattak.”⁷³ A rendszer a legmegbízhatóbb hívei számára biztosította a törvény alól a kivételezést, egy bizottságot állítottak fel annak megvizsgálására, hogy kit illet kivételesen teljes nyugdíj.

Az 1924. július 1-i elbocsátások módszere humánusabb volt a B-listázások módszerénél. Az úgynevezett kommunista fegyelmiket és B-listázásokat követő közfelháborodás késztette erre a kormányt. Másik oka az volt a módszerek megváltoztatásának, hogy míg az előbbieket során elsősorban a megbízhatatlannak tartott tisztviselőit bocsátották el, az 1924–25-ös leépítésekkel már kénytelen volt a rendszer a számára megbízható tisztviselők egy részét meneszteni, akiket ugyanakkor nem akart ellenségévé tenni. 1924-től az állami szolgálatból elbocsátott tisztviselőknek 6 hónap fizetett szabadságot adtak, s csak aztán szüntették be illetményeik kiutalását.⁷⁴ Erre utal Smidt Jeremiás népszövetségi főbiztos is. „Az újjáépítési terv szerint az állami alkalmazottak létszámát 15 000 fővel kell apasztani. Sok esetben hat hónapi felmondás kell és az újjáépítési törvény e tekintetben olyképp rendelkezik (az 1924. évi IV. tc. 2. §-ához tartozó melléklet A/II. 2. pontja), hogy az erről szóló írásbeli értesítést minden év július 30-án és december 31-én kell kiadni.”⁷⁵

A leépítés második hulláma 1924. december 31-ével – a hivatalos állami ki-mutatás szerint – összesen 4327⁷⁶ állami alkalmazottal csökkentette a létszámot. Ez alkalommal különösen a közigazgatásban és fegyveres alakulatoknál volt jelentősebb az apasztás. Az elbocsátottak közül 1033 a fizetési osztályokba sorolt közigazgatási tisztviselő, 3 ügyész, 3 egyetemi tanár, 15 gyakornok, 53 kezelő, 168 díjnok, 12 tiszteletdíjas, 269 kinevezett altiszt, 73 napibéres szolga, 99 szerződés-

ses alkalmazott, 21 egyéb alkalmazott. Ezzel szemben az elbocsátott állami üzemi tisztviselők száma 348, üzemi napidíjasoké kerekén 100, üzemi tiszt és egyéb alkalmazottaké 393. Jelentős a rendőr és vámőr tiszti és legénységi állomány létszámának csökkentése; ez 70 tisztet és 1667 legénységi állományút érintett.

Az 1924. évi létszámapasztások nem hoztak lényeges változást az ország anyagi megterheltségében, sőt a kitűzött 15 000-es létszámcsökkentés sem oldhatta meg ezt a kérdést. Ha „összehasonlítjuk a közalkalmazottak mostani összes létszámát azzal — írja 1924 decemberében Smidt Jeremiás főbiztos —, amely 1913-ban fennállott, mikor az ország területe háromszor akkora volt, mint most és tekintetbe vesszük, hogy az összes állami bevételek közel 60%-át a közalkalmazottak szolgálati és nyugdíj illetményei veszik igénybe, akkor arra a következményre kell jutnunk, hogy 15 000-re korlátozott létszámapasztás sem a költségvetési, sem a közigazgatási helyzet lényeges könnyítését nem eredményezheti.”⁷⁷

Ez után a kormány kénytelen volt 1925-ben rászánni magát egy jelentősebb létszámapasztásra.

1925. január hó 1-én felállították az OTB-t: ennek feladatává tették, hogy vizsgálja felül minden egyes minisztérium, állami üzem stb. létszámát, s tegyen javaslatot a racionalizálásra, egyszerűsítésre, átszervezésre, elbocsátásokra stb. Az OTB elnöksége 1925-ben munkatervet dolgozott ki:

1. A közigazgatás és bírói eljárás egyszerűsítésére és a fellebbviteli fórumok csökkentésére.

2. A számviteli szolgálat egyszerűsítésére.

3. A műszaki ügyek ellátására szervezett intézmények és hivatalok, különösen az állami magaspítés koncentrálására.

4. Az állami anyagbeszerzés koncentrálására.⁷⁸

Már 1925-ben az OTB javaslatára megszüntették az állami anyakönyvi hivatalokat, 5 tanfelügyelői kirendeltséget, a hadirokkantügyi számvevőiséget, az állami színházak kormánybiztosságát, a betegszállítási üzemet, a minisztériumnak a háborúból fennmaradt jóléti intézményeit, 1 postaigazgatósági kirendeltséget, 3 postaigazgatóságot. Megkezdték a Szabadalmi Felsőbíróság, a Munkásbiztosítási Felsőbíróság, a Posta Központi Bélyegpénztár felszámolását is.⁷⁹ Tervezetet dolgoztak ki a városok és községek szervezeteinek egyszerűsítésére.⁸⁰ Az OTB tervei alapján bocsátottak el a bírósági ügyviteli reform alapján 400, a központi illetményhivatal felállításával 300, az anyagbeszerzés és magaspítés összevonása közben 110, a postánál 400, a MÁV-nál 500, az OFB megszűnésével 120, s egyéb racionalizálások kapcsán 670 főt.⁸¹ Gr. Bethlen miniszterelnök az OTB javaslatait ismertette Genfben a Népszövetség ülésén⁸², ami hozzájárult ahhoz, hogy a Népszövetséggel sikerült elhítenni: a köztisztviselő létszám az ország lakossága számához viszonyítva rövidesen a világháború előtti arányt fogja elérni. A valóságban az 1913. évi és az előző évek arányát sohasem sikerült elérni, de — különösen az 1925. évi jelentősebb mértékű létszámredukálások után — az arány valóban javult.

Az 1925. évi létszámapasztások szám szerint lényegesen felülmúlták az 1924. éveket, s ezzel a nagyobb méretű létszámcsökkentések be is fejeződtek. A túloldali táblázat mutatja a kétévi létszámapasztások méreteit és összetételét.

Az 1923. évi július hó 1-től az 1925. évi július hó 30-ig foganatosított létszám-
 apasztások alapján megszűnt állások:⁸³

I. Közigazgatás		
tisztviselői állás	8 071	
díjnoki, altiszt stb. állás	14 161	
II. Állami üzemek		
tisztviselői állás	3 400	
díjnok, segédtiszt stb. állás	24 716	
	Összesen:	50 348
III. Közigazgatás és üzemek együtt		
tisztviselői állás	11 471	
díjnok, segédtiszt, altiszt stb.	38 877	
Az összesen megszűnt 50 348 állásból az 1923. évi XXXV. tc. alapján végrehajtott		
apasztás	14 813	fő
1924. évi IV. tc. alapján végrehajtott apasztás	35 535	„
	Összesen:	50 348 fő

Az 1926–27-es költségvetési évben az állami alkalmazottak száma 160 083 fő volt, 1927–28-ban pedig elérte az ellenforradalmi rendszer alatti legalsó szintet, 153 322 főt. (A következő években ismét lassú emelkedés tapasztalható.) De ez az összeállítás azt is mutatja, hogy a csökkenés nem elsősorban a tisztviselőlétszám apasztását jelentette, hiszen míg az elbocsátott 50 348 állami alkalmazottból 38 877 volt segédtiszt, altiszt, szolga és díjnok, addig csupán 11 471, alig több, mint 21 %-a volt tisztviselő. A fenti kimutatást a kormány készítette annak bizonyítására, hogy Magyarországon a tisztviselőkérdést sikerült megoldani. Ezért erősen szépíti a valóságot. Feltűntette a megszűnt állásokat, de ugyanakkor nem tüntette fel az újonnan szervezetteket. A valóságos létszámapasztás 1923–28 között csupán 39 509 állami alkalmazottat érintett.

Érdekes képet kapunk, ha megvizsgáljuk, hogy az 1924–25. évi létszámapasztások kapcsán a tisztviselő-társadalom mely rétegeiből vették el legtöbben a kenyérüket.⁸⁴ (A táblázatot lásd a 96–98. lapon.)

Ez a táblázat világosan megmutatja, hogy az 1924. júliusi, az 1925. januári és az 1925. júliusi létszámapasztások elsősorban a kis köztisztviselőket, pedagógusokat, díjnokokat, segédtisztviselőket, egyszerűen a kisembereket érintették, s csak lényegesen kisebb mértékben a vezető tisztviselőket. Míg az alacsony státusok száma lényegesen csökken, a magasabb fizetési osztályokban levők száma még felül is múlja az 1913. évit. Erre bizonyos mértékig magyarázatot ad az, hogy a világháború befejezése után, az ország helyzetének változása következtében sok olyan új szolgálat keletkezett, amelyeket 1918 előtt nem kellett ellátni, illetve nem feltétlenül Magyarországon és magyar hivatalnokok látták el.⁸⁵ A döntő különbség azonban a kishivatalnokok és pedagógusok tömeges elbocsátása következtében állott be a magyar állami hivatalnokok állományában.⁸⁶ Ezért a létszám-

Az állami alkalmazottak létszáma 1913. január 1-én, 1924. július 1-én, 1925. január 1-én és az 1925-i utolsó létszámredukció után fizetési hónaponként, fizetési osztályonként és beosztás szerint

Fizetési osztály	1913. I. 1.	1924. VII. 1.	1925. I. 1.	1925 után	Különbség
I. Az állami rendszerű fizetési osztályokba tartozó alkalmazottak létszáma					
I.	1	1	1	1	—
II.	10	16	14	14	+4
III.	17	21	19	19	+2
IV.	2	88	86	33	+31
V.	118	514	490	243	+125
VI.	611	1 624	1 521	942	+331
VII.	1 780	2 879	2 687	2 265	+485
VIII.	3 529	4 097	3 876	3 626	+97
IX.	5 772	4 527	4 323	3 969	—1 801
X.	7 610	4 038	3 785	4 260	—3 350
XI.	4 782	2 984	2 803	2 604	—2 178
I—XI.	24 232	20 789	19 605	17 976	—6 254
Egy. tan.	206	337	343	343	+137
Tan.	8 821	5 059	4 467	4 467	—4 354
Óvónő	1 276	745	647	595	—681
Gyak.	1 687	637	581	578	—1 109
Kezelő	—	1 040	939	905	+905
Díjnok	6 901	3 902	3 554	2 907	—3 994
M. altiszt	5 030	1 790	1 760	1 809	—3 221
Altiszt	12 327	8 371	7 154	6 828	—5 499
Napibéres	1 332	2 301	1 904	2 450	+1 118
Tiszt	3 625	694	546		—3 625
Szerz. a.	—	43	1 498		
Egyéb	12 140	2 286	2 174		—12 140
Fegyv. a.	248	1 911	1 808	1 822	+1 574
Fegyv. k.	2 670	7 049	6 945	6 042	+3 372
I. Össz.	80 495	56 954	53 925	46 722	—33 771

II. Királyi ítélőbírák és királyi ügyészek

VI.	2	3	3	2	—
V.	2	5	5	5	+3
IV.	25	31	31	30	+5
III.	167	206	206	183	+16
II.	484	586	582	497	+13
I.	2 376	1 275	1 269	1 075	—1 301
VI—I.	3 056	2 106	2 096	1 792	—1 264

Fizetési osztály	1913. I. 1.	1924. VII. 1.	1925. I. 1.	1925 után	Különbség
------------------	-------------	---------------	-------------	-----------	-----------

III. A rangosztályokba sorozott tisztek, tisztviselők és egyéb honvédségi alkalmazottak

II.	2	2	2	2	—
III.	21	23	23	23	+ 2
IV.	38	59	53	53	+ 15
V.	162	486	477	476	+ 314
VI.	253	445	458	456	+ 203
VII.	346	599	605	603	+ 257
VIII.	1 557	1 799	1 715	1 711	+ 154
IX.	1 274	1 517	1 464	1 463	+ 189
X.	1 055	668	648	648	— 407
XI.	—	1	1	1	+ 1
II—XI.	4 708	5 599	5 446	5 436	+ 728
Kezelő	—	44	44	44	+ 44
Díjnok	—	42	42	42	+ 42
Műsz. alt.	—	124	124	123	+ 123
Alt.	—	153	153	153	+ 153
Szolg.	—	471	471	302	+ 302
Szerz. alk.	—	230	230		
Egyéb	—	3 188	3 791	3 896	+ 3 896
Fegyv. a.	2 534	8 245	7 120	6 971	+ 4 437
Fegyv. k.	9 094	10 953	10 717	10 560	+ 1466
III. Össz.:	16 336	29 049	28 138	27 527	+ 11 191

IV. Az állami üzemek állami rendszerű fizetési osztályba tartozó alkalmazottai

III.	—	1	1		—
IV.	—	5	5	2	+ 2
V.	37	49	48	23	— 14
VI.	42	207	206	111	+ 69
VII.	152	565	543	343	+ 191
VIII.	484	1 102	1 056	790	+ 306
IX.	1 153	1 638	1 515	1 121	— 32
X.	2 421	2 315	3 147	1 891	— 530
XI.	1 470	2 043	827	1 870	+ 400
III.—XI.	5 759	7 925	7 348	6 151	+ 392
Gyakornok	100	15	15	—	— 100
Kezelő	1 580	52	52	49	— 1 531
Díjnok	4 134	2 357	2 262	1 618	— 2 516
Műsz. alt.	21	53	70	73	+ 52
Alt.	46	66	180	66	+ 20
Szolg.	3 283	1 033	985	875	— 2 408
Tiszt. d.	—	100	95	101	+ 101
Egyéb	—	4	4		
I—II. szak.	513	502	440	457	— 56
I—II. alt.	7 720	5 323	4 855	4 963	— 2 757
IV. Össz.:	23 156	17 430	16 306	14 353	— 8 803

Fizetési osztály	1913. I. I.	1924. VII. I.	1925. I. I.	1925 után	Különbség
V. Államvasúti fizetési osztályokba tartozó alkalmazottak					
I.	2	2	2	2	—
II.	8	13	13	10	+2
III.	21	29	50	18	—3
IV.	79	285	278	126	+47
V.	310	849	832	571	+261
VI.	1 096	1 271	1 260	1 007	—89
VII.	1 979	1 219	1 209	994	—985
VIII.	2 459	534	518	962	—1 497
IX.	1 336	291	277	687	—649
I—IX.	7 290	4 493	4 439	4 377	—2 913
Segédtsízt	19 244	11 933	11 292	11 200	—8 044
Altsízt	27 501	14 063	13 108	13 085	—14 416
Díjnok	—	160	165	160	+160
Szolga	9 900	2 938	2 909	2 436	—7 464
Tisztdíj.	160	27	5	11	—149
V. Össz.:	64 095	33 614	31 918	31 269	—32 826
VI. Közigazgatási hatóságoknál és az állami üzemeknél alkalmazott állandó munkások					
Dohánygy.	21 184	5 400	4 600	4 600	—16 584
Áll. nyom.	520	410	410	410	—110
MÁV	58 800	29 095	25 826	25 826	—32 974
Áll. vas.	20 100	12 648	10 917	10 917	—9 183
Köszénb.	3 000	675	675	675	—2 325
Egyéb m.	10 212	—	—	—	—10 212
VI. Össz.	113 816	48 228	42 428	42 428	—71 388
FŐ ÖSSZESÍTÉS:					
I.	80 495	56 954	53 925	46 722	—33 771
II.	3 056	2 106	2 096	1 792	—1 264
III.	16 336	29 049	28 138	27 527	+11 191
IV.	23 156	17 430	16 306	14 353	—8 803
V.	64 095	33 614	31 918	31 269	—32 826
VI.	113 816	48 228	42 428	42 428	—71 388
I—VI. Össz. . . .	300 954	187 381	174 811	164 091	—136 861

csökkentés erősen eltért eredeti céljától, nagymértékben formálissá vált, hiszen a státusok számának csökkenése nem eredményezte az országra nehezedő anyagi terhek ugyanolyan mértékű csökkenését, ami azután visszahatott a tisztviselők fizetésére és életszínvonalára is. Az elbocsátottakról közölt kimutatás másik szembetűnő pontja az alsóbb állami oktató személyzet (néptanítók, óvónők)